

BAJAI HONPOLGÁR

2005. április

XVI. évfolyam 4. (174.) szám

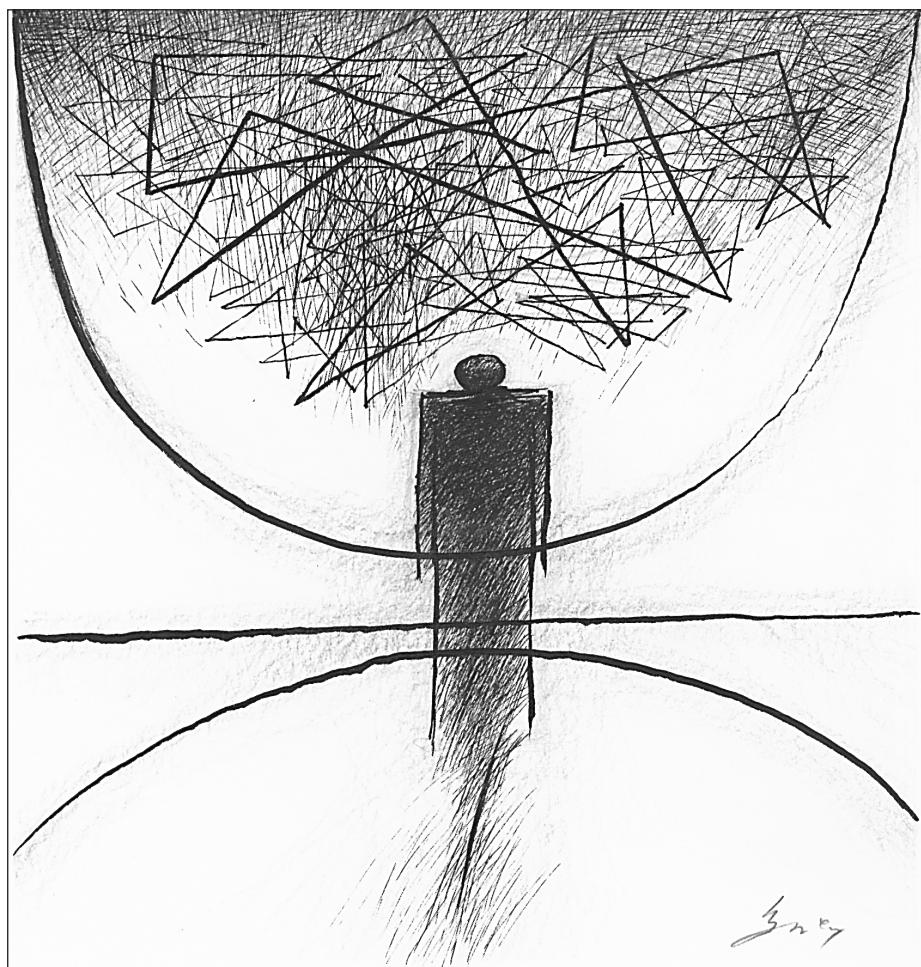
Ára: 200 Ft

József Attila világa

Egykor, a 20. század első évtizedeiben „mikor szinte reménytelenséggel lemondunk arról, hogy a szaktudományokká töredezett teljes tudás eszménye valaha is elérhető lesz még egyszer, József Attila ismét dantei, goethei teljességgel szemlélte a világot”. Ma már szinte minden településen büszkélkedik egy-egy utca a nevével, s olyan feltétlen tekintélye költészetünknek, hogy olvasója sokszor elfeledi az embert, s félő: már nem is olvassák, köteteit odatették Petőfi és Ady mellé, a feledés könyvespolcára. Nagysága olyan elvitathatatlan, hogy szinte mindenki feleslegesnek tartja a róla való vitát.

E néhány sor nem József Attila életművének méltatásaként született. Túl keveset, bizonyos szempontból pedig már túl sokat tudunk a költőről ahhoz, hogy néhány oldal zártságában összefoglalhassuk, értékelhessük életművét. Én úgy gondolom, nem is erre van ma szükség. Nem költészetének értékelésével szeretnék emlékezni rá. Nyissuk ki inkább kötetét, kötetait, merüljünk el képeiben, gondolataiban, világában! Azt szeretném, ha az olvasó sem pusztán a méltatásra figyelne, hanem a műre, mely mindnyájunkat meghajlásra kényszerít. Jómagam tehát az írástudók eszközével, Bálint Attila pedig igaz, szép grafikai lapjaival emlékezni szeretnénk, fejet hajtani egy költőóriás ember előtt.

József Attila egyenletes ívű, valódi költői pályája akkor kezdődött, amikor 1927 őszén külföldről hazatérve ráébredt: milyen irányban kell folytatnia útját, ha tehetségéhez illő, magas szintű feladatokat akar elvégezni. Az irányváltást az jelentette, hogy az előző századok formakincsének megőrzésével, a hagyományos kifejezőmódok keretei között mégis korszerű lírát tudott teremteni. Költészetének tartalma azonban brutálisan modern volt: a minden köteléké-

József Attila: Reménytelenül Bálint Attila grafikája

től megfosztott, lecsupaszított társadalmon kívüli személyiséget tárta elénk.

A költői műalkotást József Attila a szemléletlen világegésznek a szemléletünk rendelkezésére álló egyenértékű helyettesítőként értelmezte, mikrokozmoszként, amely zsugorítva, mintegy az univerzumot tárja elénk. „Költészetté varázsolt valóság” – mondta erről Németh Andor, a költő műhelyének belső ismerője.

József Attila rövid élete, művészi pályája során több olyan fordulat következett be, több olyan szerepváltásra került sor (közéletiség, parasztorientáció, folklorizmus, forradalmiság, proletárköltészet, baloldali radikalizmus, antifaszizmus stb.), melyek viz-

gálata most nem feladatom. Ezúttal életművére emlékezvén költészetének azt az oldalát szeretném néhány idézetten keresztül megmutatni, mely ama ritkán adódó alkalmakkal született, amikor kiegyenlítődték, ideiglenes nyugvópontra jutottak az életmű különböző irányából érkező és más-más felé tartó szellemi törekvései.

Annak, hogy József Attila versei közül ma is e darabok gyakorolják a legnagyobb hatást, egyik oka korunk érzékenysége, a másik pedig az a sajátosságuk, hogy nyelvük nem felidéz, megfogalmaz, nem közvetít, hanem szinte észrevétlenné válik, s a művekben mintha maga az emberi fájdalom mutatkozna meg, nyelvi közvetítés nélkül.

Rövid töprengésem a költőről tehát nem summázásra, hanem arra csábít, hogy költészetének néhány gondolatát kiemelve őt magát idézzem:

*Vidám és jó volt s tán konok,
ha bántották vélt igazában.
szeretett enni s egyben-másban
istenhez is hasonlított.
Egy zsidó orvostól kapott
kabátot és a rokonok
úgy hívták: Többé itt ne lássam.
A görög-keleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot –
országos volt a pusztulásban,
no de hát ne búsuljatok.*

„Költő lettem, mert hallottam, hogy vannak költők, s mert mindazt szerettem volna én is csinálni, amit a kiismerhetetlen és félelmetes felnőttek tettek. El akartam lesni lenyűgöző biztonságuk titkát. Féltem a lovaktól, de megveregettem farukat, pófájukat, bátor voltam, hogy ne lássák, hogy félek. Magamat azonban nem csalhattam meg. A félelem ott élt bennem, s csak annyit értem el, hogy bujkált előlem, amiképp az árnyak épp az elől szökellnek a tárgyak túlsó oldalára, aki ezen az oldalon lámpával akarja őket meglepni...”

„Én azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat. Engem csak ez érdekel. Az életem.” József Attila vallomásainak jelentését, értelmét kutatva azonnal eszembe jut verseinek kórusa:

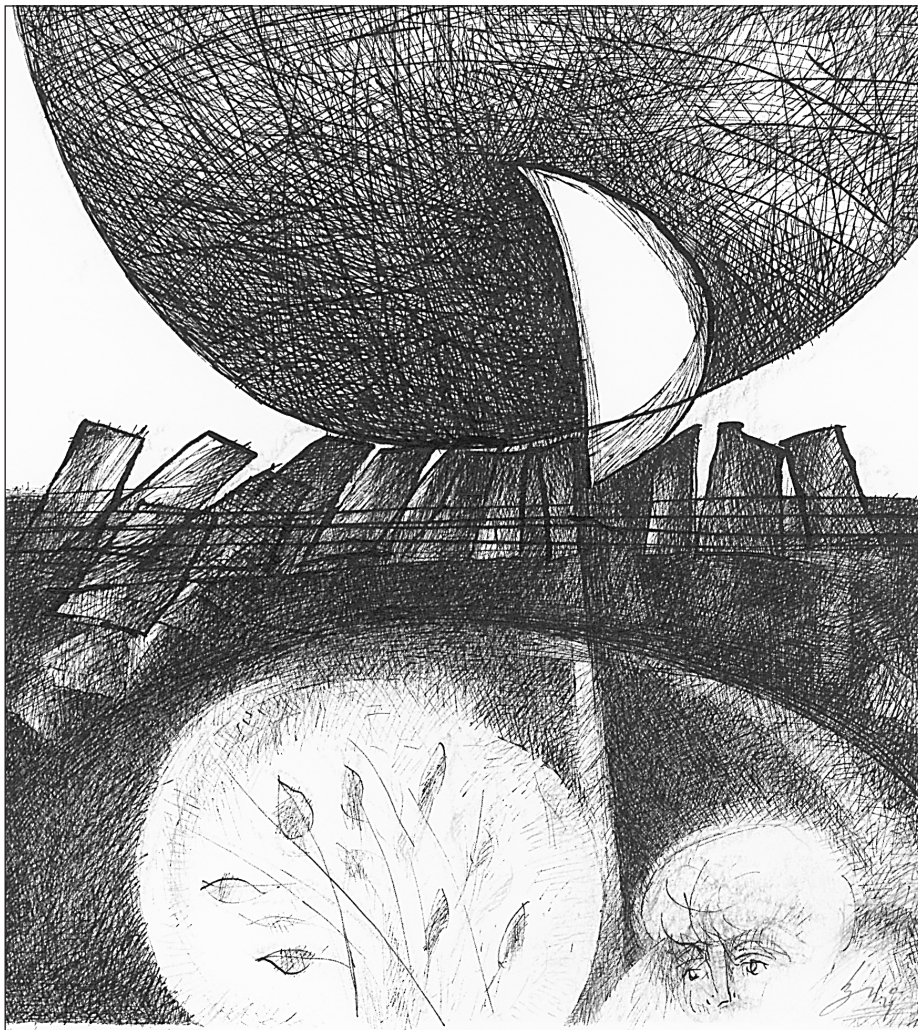
*... ó köttető, oldoztató
most e verset megírató
nevettető, zokogtató
életem, te választató!*

Vagy még mélyebbről, még nagyobb fájdalommal:

*Úr a lelkem. Az anyához,
a nagy Úrhez szállna fönn.
Mint léggömböt kosarához,
a testemhez kötözöm.
Nem való ez, nem is álom,
úgy nevezik, szublimálom
ösztönöm...*

József Attila világszemléletét akár kozmikusnak is nevezhetnénk:

*Kiülnék
a fehérhabú zöld egek,
fecsegő csillagfellegek
mellé a nyugalom partjára,*

József Attila: *Eszmélet* Bálint Attila grafikája

*a nem üres űr egy martjára,
szemlélni a világokat,
mint bokron a virágokat...*

József Attila költészetével valóban ezt tette. Kiült valami nagyon közeli és mégis szédítően távoli könyöklőre, s onnan nézett önmagába, s önmagán túlra. (A modern tudomány, a fizika és a biológia ugyanakkor kezdte az űrt alaposabban szemügyre venni, amikor ő.) Persze szó sincs semmiféle vallásos panteizmusról vagy polgárpukkasztó hitetlenségről. A küzdelemről van szó, fölényes intelligenciája küzdelmeiről, melyet költészetében egyre tökéletesebben valósított meg.

*Az ember végül homokos
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

József Attila e késői verse szinte mindazt összefoglalja, amit most néhány sorban igyekeztem bemutatni – természetesen csak töredékét annak, ami e világméretű költészetből kiolvasható:

*Az árnyékok kinyúlanak,
a csillagok kigyúlanak,
föllobognak a lángok,
s megbonthatatlan rend szerint,
mint űrben égítést kering
a lelkemben hiányod.*

*Mint tenger; reng az éjszaka,
növényi szenvedély szaga
fojtja szoruló mellem.
Végy ki e mélyből engemet,
fogd ki a kéjt, merítsd szemed
hálóját mélyre bennem.*

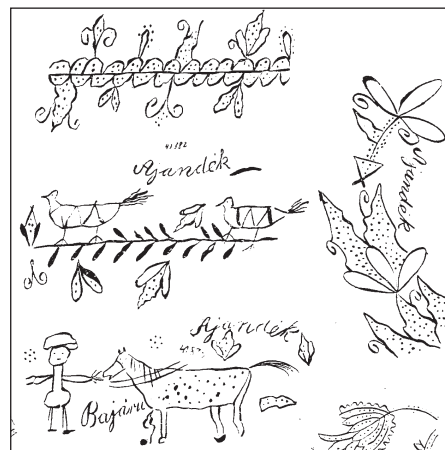
Húsvéti tojás, cifra alma

Mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás? A humorosnak látszó kérdésre több nép már évezredekkel ezelőtt megadta a választ: a tojás! Teremtésmondáinkban ugyanis a világ egy tojásból keletkezett, vagy az első ember tojásból született. A tojáshéj két fele az égboltot és a Földet jelképezi, a sárgája a Napot, a fehérje a Holdat. Az évenként megújuló természet, az újjászületés jelképe. A keresztény szimbolikában Krisztust jelképezi. De már korábban is a feltámadás ígértét látták benne, ezért tettek a sírokba tojást, sőt díszített tojást. Kőhegyi Mihály a 60-as évek elején egy 1200 éves avar sírban talált karcolt díszítésű tojáshéj darabokat, melyeket restaurátorunk, Veréb Béla sziszifuszi munkával hetek alatt összeragasztott. Mindebből következik, hogy a tojás a húsvéthoz, mint a tavasz kezdetéhez, az újjászületés ígértetéhez kapcsolódott. Díszítése még inkább növelte hatását. Ez aztán tájanként és időben változott, sokszínű lett. Maga a festés hajdan növényi festékekkel történt, a hagymahéj még ma is használatos. A mintázás sokféle lehetett. Az egyik, ősi, a batikolás válfaja: olvasztott viasszal rajzolják fel a mintákat, majd festéklébe teszik, esetleg főzik, a festék a viasz alatt nem fogja meg a tojás héját, letörlés után fehéren jön elő. Máshol karcollással távolítják el a festést, de gyerekkoromban Szakmáron választóvízzel rajzoltak a pirostojásra. Lehet kis levelet erősíteni a festendő tojásra, akkor szép érezet látszik majd. Az ősi geometrikus mintákat lassan felváltotta a naturalisztikus virág, nyuszi stb. minta, különösen a kalocsai motívumokat kedvelik, temperát, akvarellfestéket használnak, színes képecskéket ragasztanak rá stb., és egyre inkább dísz tárgynak, ajándéknak, szuvenírnak készítik ügyes kezű asszonyok, mert a tojásfestés mindig női munka volt. Ezzel szemben a tojáspatkolás elsősorban a kovácsok ügyességének bizonyítéka volt. Persze, ma is vannak, akik igyekeznek minél több kis patkót felerősíteni egy-egy tojásra, mások vésett mintákkal díszítik, s már strucctojást használnak. Uralkodóink drágakövekből, nemesfémekből készítették vagyont érő tojásokat. Ezeket látva aligha jut eszünkbe a tojás eredeti szerepe, jelentése.

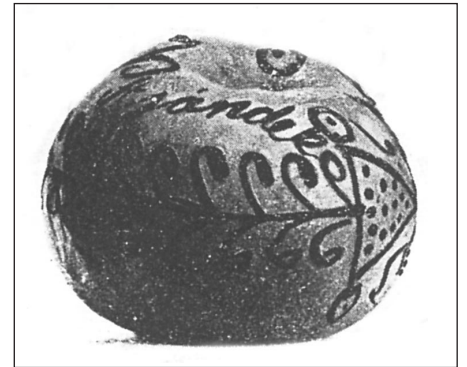
Baján egy másik különös húsvéti szokás is volt. Százket évvel ezelőtt ismertette Kovács Antal, régi dunai molnárcsalád

tagja, kereskedelmi iskolai tanár. Mivel írása ma már nehezen hozzáférhető, kissé bővebben idézem: „Baján a két bunyevác városrész a húsvét előtti hetekben mintha ki volna forgatva a rendes képéből: meszelnek, mosnak, vasalnak – szóval lázasan készülődnek a nagy ünnepre. De a nagy munkában sem feledkeznek meg a „sarena jabuka-, pomertanca-, meg a lemonról” (cifra alma, narancs, citrom), mert ezek nélkül nem is volna teljes az ünnep. Különösen a kólóba járó lányokat fogja el az izgalom. Almát, szép piros, nagy almát keres minden valamirevaló lány, s ilyenkor a különben olcsó gyümölcs ára tetemesen felszökik. De megérdemli a fáradságot a keresés, mert a jutalom sem marad el. Mikor aztán együtt van a kellő számú alma, narancs meg citrom, akkor elviszik a rajzolóhoz. A tojásfestést majdnem minden asszony tudja, de az alma-rajzoláshoz nem ért mindenki. Biztosabb, gyakorlottabb kéz kell hozzá, mert az egyszer rárajzolt viaszt az almahéj megsértése nélkül alig lehet leszedni. Kosárszámra gyűl a rajzolóasszonynál a sok alma, narancs, s bizony éjjel-nappal kell mártogatnia a „kiscit”, hogy húsvét reggelére minden lány megkapja a narancsait, almáit.

A rajzolás mestersége különben nagyon egyszerű. Eszközei a következők: viasz, a kéményből szedett kevés korom, mely a viaszt feketére festi; egy kis cserépedény, melyben a korommal kevert viaszt felolvastja illetve tűz fölött mindig melegen tartja a rajzoló, és végül a kiscica vagy írókés. Ez utóbbi egy 15-20 cm hosszú botocska, melynek egyik végébe kis csap, a pipakupak csatja van beerősítve cérnával. A rajzolás maga úgy történik, hogy az asz-

Húsvéti cifra almák rajzai

Húsvéti cifra alma

szony kezébe veszi az almát és a forró viaszba mártott kiscicával különböző figurákat csinál rá. Legtöbb figura a növényvilágból van kölcsönözve, de van az állatvilágból is: kakas, kacsa, páva, galamb, ló stb. Az alakokat nem mintáról, hanem csak úgy fejből rajzolja. A viasz azonnal rászárad, s ha még a zsíros ruhával is megdörögli egy kissé, hogy fényes legyen – kész a sarena jabuka. A bajai bunyevácok között alig van már két-három asszony, aki ezzel foglalkozik, s azért talán nem lesz érdektelen nevét is feljegyeznünk egy ilyen egyszerű asszonynak, ki mellel mondva se írni, se olvasni nem tud. Gyurakovitz Teréz (Horváth Sándorné) foglalkozik még ezzel a díszítéssel, ki szíves volt nekem a rajzolás is megmutatni. Együttal egy kiscit is hoztam tőle, melytől nehezen, de mégis megvált. Ez az asszony mesterségével míg egyrészt egy régi húsvéti népszokásnak a fenntartója, addig másrészt nagy hálára kötelezi magát a bunyó lányokat, kiknek udvarlóiak megtartásában nagy segítséget nyújt. Az öntözőlegények kapják ugyanis a cifra almát, narancsot, melyért kötelesek a lányt egész nyáron a kólóba kísérni, és a Szent Antal napi búcsúkor (június 13.) a húsvéti cifra almát selyemkendővel, cifra papuccsal s más ilyesmikkel viszonzni.”

Eddig Kovács Antal beszámolója. Hála előrelátásának, esztergályoztatott fából almákat, narancsokat, körtéket, megrajzoltatta őket, s évtizedekkel később, mikor a múzeum létrejött, ideajándékozta azokat.

Még egy húsvéthoz kapcsolódó tárgyról kell megemlékeznünk, a torbáról. Ez nem más, mint fehér gyapjúfonalból, színes mintákkal szőtt nagy tarisznya, melyben a húsvéti sonkát, kalácsot vitték a templomba szentelni.

Bajai Arcképcsarnok

GAÁL PÉTER

(1823-1903)

A Gaál család nemesi előneve alsóórsi és vámosi. Gaál Lajos református lelkész, „a ritkaságok tapasztalása végett” hosszan tartó tanulmányokat folytatott külföldi akadémiákon, Angliában, Ausztriában, Hollandiában és Németországban. Ezáltal kimagasló képzettséget szerzett. Felesége nemes Somogyi Zsuzsanna volt. A papcsaládnak két fiúgyermek született. Az elsőszülött Lajos keresztnévű fiúból ügyész lett Veszprémben. Öccse, *Gaál Péter 1823-ban született Balatonszöllősen*. Abban a Balaton-felvidéki településen, ahol akkortájt a falu lakossága főleg szőlőtermesztéssel foglalkozott. Mai nevét a község 1902-ben kapta.

Gaál Péter Szentgálon kezdett iskolába járni, majd a nagy hagyományú iskolaváros elsőrendű tanintézetében, a Dunántúl egykori szellemi központjában, a magyar reformáció régi, fontos őrhelyén, Pápán folytatta közép- és főiskolai tanulmányait. Iskolatársai voltak Petőfi és Jókai. Pápa kollégiumában élénk szellemi élet folyt. Olyan kiváló személyiségek voltak tanárai, mint pl. Tarczy Lajos, aki a református főiskolán filozófiát, matematikát és fizikát tanított, vagy Bocsor István jogtudós, történész, író, akit radikalizmusáról tanúskodó történeti előadásai, vitázó cikkei miatt Gaál a legjobban kedvelt, s akitől tanácsot kért későbbeni tömlöcbe jutásakor is. Veszprémben volt joggyakornok, és 1847-ben szerzett ügyvédi oklevelet Pesten. Ott ismerkedett meg Hunkár Antal ellenzéki képviselővel. Ugyanabban az évben – mint hiteles táblai jegyző – olyan kedvező helyzetbe került, hogy küldöttségben ott lehetett a Pozsonyban megnyíló országgyűlésen, ahol a felirati javaslat vitában Pest megye képviselőjének, az ellenzék vezérszónokának, Kossuth Lajosnak merész bemutatkozó beszédét hallhatta. Az antifeudális küzdelem, a polgári fejlődés és a nemzeti függetlenség ügyének politikusa nagy hatással volt Gaálra. Az Európán végigfutó forradalom is tettek végrehajtására ösztönözte. Amikor 1848-ban megkezdődött a nemzetőrség szervezése, hazaszeretéből fakadó, heves érzelmektől áthatva jelentkezett Pozsonyban a nemzetőrségbe. Az önkéntes, polgári ruhás rendfenntartó fegyveres alakulatban őrmesteri rendfokozatot kapott. Utána a Veszprém megyei szentgáliak nemzetőr századának kapitánya lett. Századával 1848

nyarán részt vett Dunántúlon a drávai határvonal védelmében, a felkelő szerbek elleni harcokban. Miután Windischgrätz 1849-ben nagy erővel tört az országra, olyan elhatározásra jutott, hogy a rendőrök miatt kerüli a nyilvánosságot. Néha Veszprémben, néha Szentgálon mutatkozott, feltűnést nem keltően ügyeskedett, de összeköttetésen állt Hunkárral, Kossuth titkárával, és veszélyes feladatokat vállalt.

Kevés volt a lelkesedés és a vitézség a túlerővel szemben, a szabadságharc elbukott. A forradalom után irgalmatlan megtorlás vette kezdetét, de a szabadság eszméitől a kialakult viszonyok nem tántorították el. Gaál visszahúzódott a gyanús polgárok után nyomozó osztrák titkosrendőrök elől, a Fejér megyei Enying községben ügyvédeskedett néhány évig egy uradalomban. Házaságot kötött az 1831-ben született nemes köpecsi Boda Klotilddal. Három gyermekük született, Jozefa, Klodild és Ernő. Baráth József bajai fiskális tanácsára 1855-ben családjával városunkban telepedett le, mint-hogy a városi tanácstól „nagyobb díj 28 Ft fizetése mellett” lakhatási jogot nyert. Felesége 1859. május 16-án elhunyt. Többé nem nősült meg, árva gyermekeinek nevelését anyósára bízta.

Baján nemcsak jogvégzettségét hasznosította, vállalkozásokba kezdett, haszon-

bérbe vett földeket, kereskedett, résztvevője volt gyár alapításának, pénzügyi tevékenységet folytatott. Rátermettsége révén fokozatosan vagyonosodott, földbirtokkal is rendelkező, jómódú polgárrá vált. A Bajai Takarékpénztárban – mely kisebb gyűjtőhelye volt az 1848-49. évi szabadságharc hadviseltjeinek – tagja lett a pénzügyi számvizsgáló bizottságának, majd választmányának is. Később, 1876-tól haláláig, a Bajai Takarékpénztár elnöke volt. Róla öntötték szavakba az 1898. január 3-án megtartott közgyűlésen, hogy miként vélekedtek pénzügyi tevékenységéről: „Ezen jól megérdemelt elismerést azon gyengéd módon fejezi ki a közgyűlés Gaál Péter irányába, ki egész odaadással, a legnagyobb meglepedésre intézi bölcs és tapintatos modorával az elnöki teendőket, és intézte egykori válságos viszonyai közepette is, fáradságot és költséget nem kímélve, önzetlenül és eredményesen támogatta annak érdekeit.” Ez előtt a megérdemelt elismerés előtt azonban egy alkalommal személye válságos helyzetbe került, mert a gyanakvó önkényuralom kémei Gaál – öt polgártársával együtt – politikai okok miatt 1860-ban letartóztatták, és minden kihallgatás nélkül, mint kompromittáltakat, a csehországi Josephstadt várbörtönébe hurcolták, ahol a szabadságharcban részt vevő, kézre kerített magyarokat legnagyobb részben elzárták. Lajos bátyja vesztegetéssel rábírt egy osztrák őrnagyot kiszabadításának segítésére, így a kiszabott ítélet letöltése előtt kijöhetett börtönéből.

Raboskodása után egyre nagyobb hatásokkal folytatta vállalkozásait. Vagyoni függetlenségének megszerzésén fáradozott, hogy ezáltal politikájának céljait is valóra válthassa. A provizórium évek elején egy-néhány kebelbarátjával, famulusával külföldi útra ment. Sorra látogatták Angliát, Bajorországot, Belgiumot, Franciaországot, Németországot. Számos tapasztalatot szerzett, melyeket hasznosított nemcsak saját, hanem Baja városa és hazája javára is.

1872-ben Spitzer Benővel társulva megvásároltak a kincstártól egy 14 holdnyi Duna-parti telket a Csíkos-tó mellett, ahol egykoron a Császári és Királyi Élelmiszermagazin maradványai álltak, és ott 1875-ben felépítették „Spitzer Benő és Társa”

bejegyzett névvel a legnagyobb és legkorszerűbb bajai szeszgyárat.

Életútja során hűségese híve maradt a szabadságharc eszméinek, függetlenségi és Kossuth-párti politikus volt. Elveiben megingathatatlanul át tudta élni az abszolutizmus szomorú idejét és a magyar történelem 1861-65 közötti szakaszát, az osztrák önkényuralom átmeneti visszatérésének éveit. Az ellenzéki erőket tömörítő, az ország egész területére kiterjedő Függetlenségi és 48-as Párt egyik alapítója volt. Baján időben elsőként hirdette a függetlenségi eszmét. A nagyvázsonyi választókerületben a választójoggal bíró polgárok többségének bizalma következtében három, a keceli választókerületben egy alkalommal országgyűlési képviselőnek választották. Képviselői megbízatásának négy ciklusos ismétlődése után, későbbi időben, Kossuth Lajos fia, Kossuth Ferenc – a Függetlenségi és 48-as Párt elnöke – ismét mandátum megszerzésének vállalására szólította fel, de korára való hivatkozással – és vélhetően régebbi bajai választási kampányának sikertelensége miatt – már nem pályázott képviselőiségre. Az 1878. évi választás alkalmával ugyanis Baján Latinovics Gábor címzetes püspökkel szemben Gaál Péter volt az ellenjelölt, és 142 szavazattöbbséggel Latinovics győzött. (A bajai születésű, irodalmi tevékenységet folytató Tímár Szaniszló *Bajai remiszenciák* című írásában emlékezik vissza erre a régi, zajos kortesfogaásra.)

Számos évig állt a haza szolgálatában, ezáltal neve országosan ismert volt, de a politikával foglalkozó közéleti férfiú kimagasló szerepet töltött be Bács-Bodrog vármegye és Baja gazdasági, egyesületi és egyházi életében is. Például Tóth Kálmán költővel szorgalmazta vasútvonal építését, munkaalkalmakat teremtett. Nagy szerepe volt a református egyház életében. Főgondnokságának idején épült a mai templom. Az Alsó-Baranya Bácsi Református Egyházmegyének is gondnoka volt. Élete során nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatta egyházát. Nevét 1961-ben a bajai református gyülekezet 150 éves jubileuma alkalmából a templom belső terében elhelyezett emléktáblán örökítették meg.

A valamikori Vadász utcában, vagyis a mai Széchenyi utca 2. szám alatt lakó jó módú, köztiszteletnek és közmegebecsülésnek örvendő Gaál Péter életének 80. évében, 1903. június 27-én rövid szenvedés után szívszélhűdésben elhunyt. Halálának híre nagy részvényt keltett mindenütt. Temetésekor Széles Áron lelkész vett búcsút az elhunytól, holttestét azután a templomba vitték, ahol Szilády Áron halasi lelkész – a megboldogult iskolatársa és barátja – búcsúztatta, végül Szendy Lajos pacséri lelkész mondott gyászbeszédet, mielőtt a Rókus temetőben lévő családi sírboltba temették, korábban elhunyt felesége mellé.

A tiszteletreméltó, rangos személyiségről városunk utcát nevezett el. Méltó volt

erre az a tekintély, akinek nemcsak a helybéliekkel, hanem az egész országra kiterjedően kialakított baráti köre volt, nemcsak a 48-as értékeket vallókkal. Aki bizalmas baráti kapcsolatban állt Irányi Dániellel és Iványi Józseffel, a márciusi ifjak csoportjának tagjaival is. Akiről Jókai akképp emlékezett, hogy „neve betűi máig is fényesek”, akit Mikszáth Kálmán úgy jellemezett, hogy „boncoló eszű Gaál Péter”, akinek Kossuth Ferenc ezt írta: „Úgy tekintek Önre, mint atyámra”. A haladó szellemű ügyvéd, 48-as honvédkapitány, politikus és gazdasági ügyekkel foglalkozó személyiség emlékét nem feledheti el Baja városa, akkor sem, ha kőből faragott, kereszt alakú építészeti tagozat előtt álló, fájdalomtól megtört arcú nőalakkal ékesített síremléke eladásra került. A műalkotás talapzatáról feleségének és Gaál Péternek neveit lecsiszolták, gyönyörű kovácsoltvas kerítését lebontották. Ott áll sírköve bonyhádi Perczel Miklós, 48-as képviselő, a szabadságharc ezredesének síremléke mellett, és közel a Rókus kápolna déli falára helyezett emléktáblához, amely mögé Mészáros Lázárt, az első független magyar kormány hadügyminiszterét helyezték örök nyugalomra. A szabadságharc zászlaját lobogtató, népe szabadságát szerető, érte küzdő elvarátai közelében alusssa örök álmát, ha síremlékén neve ma már nem is olvasható.

Bánati Tibor

A Muzsikás rendhagyó énekórái

A Kossuth-díjas Muzsikás együttes jóvoltából a március 15-éhez kapcsolódó iskolai ünnepségek keretében több száz bajai és szeremlei általános iskolai tanuló ismerkedhetett tiszta forrásból az élő magyar népzenevel. A csillogó szemű gyerekek különösen a csujogtatás elsajátításában voltak lelkes partnerei alkalmi énektanárjuknak, Hamar Dánielnek. Csak úgy zengett a tornaterem az Alsóvárosi és a Szentistváni Általános Művelődési Központban!

Példa értékű, amit négy világjáró muzsikuskunk (Sipos Mihály, hegedű; Porteleki László, hegedű; Éri Péter, kontra; Hamar Dániel, nagybőgő) megtesz a nemzet kulturális felemelkedéséért. Jó lenne, ha kezdeményezésük kiváló művészeink, tudósaink, élsportolóink csatlakozásával mozgalommá terebélyesedne.

Schmidt Antal (Fotó: Baráti György)

ALBERT EINSTEIN

„Több dolgok vannak földön és egen,
Horatio, mintsem bölcselmetek
Álmodni képes.” (Shakespeare: Hamlet)

Az események láncolatát egy ártatlan kísérlet indítja el. Albert Michelson – ez az angol neve ellenére német vérű akkurátus porosz – újólá és sokszázadszor megméri a fény terjedési sebességét. Az 1881-ben végzett kísérletet különleges szempontok szerint hajtja végre. Az elv megértése céljából gondoljuk át a következő egyszerű példát.

Az országúton 100 km/óra sebességgel halad a gépkocsi. Mikor egy kilométerkő mellé ér, légpuskából menetirányban kilőnek egy 200 km/óra sebességű golyót. A lövedék az útjelzéshez viszonyítva nyilván $100+200=300$ km/óra sebességgel fog haladni.

Nos, Michelson és munkatársa, Morley az említett sebességmérést lényegében a fenti elgondolás alapján hajtották végre. A gépkocsit a Nap körüli pályáján száguldó Föld helyettesítette, mely 30 km/s sebességgel rója évi útját. Ez ugyan csak tízezer része a fény sebességének, Michelson érzékeny mérőműszere, az interferométer azonban alkalmas volt a négy nagyságrenddel különböző sebességek összeadásának kimutatására. A kísérlet meghökkenítő, sőt megdöbbentő eredménnyel zárult. A műszer tárgyilagosan jelezte, hogy glóbuszunk saját sebessége nem adódik hozzá a fényéhez.

Az eredmény hihetetlennek tűnt, és tökéletesen ellenkezett az általánosan elfogadott newtoni mechanika rendszerével. Nem meglepő, hogy a megmagyarázhatatlan jelenség megrendítte Michelsont, és méréseit több ízben újra elvégzi. Az eredmény azonban oly konok makacssággal ismétlődik meg, hogy az óvatos és körültekintő tudós hat év múltán közli a kétségbevonhatatlan tény: a fény sebessége állandó marad, bármilyen irányban mozogjon is a fényforrás.

Nem állíthatjuk, hogy a fizikusokat ámulatba ejtő eredmény a laikus közvélemény számára sokatmondó lenne. A jelenség magyarázatára kialakított disciplina, a speciális relativitás elmélete viszont következményeivel gyökeresen átalakította a huszadik század életét.

Számos kudarcba fulladt próbálkozás után a Michelson-féle kísérlet eredményét huszonnégy év múltán egy Svájcban élő német fizikusnak, Albert Einsteinnek siker

Albert Michelson,
aki kísérlete látszólagos kudarcával
mozgásba hozza Einstein szellemét

rül értelmeznie. A relativitáselmélet kiindulópontja, hogy a világegyetemben nem létezik a hasonlatban említett kilométerkő. Másképpen fogalmazva: nincs olyan vonatkoztatási rendszer, melynek nyugalomban lévő kezdőpontjához viszonyíthatnánk az égitestek mozgását. Einstein igen bonyolult matematikai apparátust használ rendszere megalkotásához, és ez a kiváltó oka a további fejleményeknek.

Minden középiskolás tapasztalhatta, hogy pl. a háromszög oldalhosszúságának kiszámítására vonatkozó feladat másodfokú egyenletre vezethet. Előfordul, hogy ennek egyik gyöke pozitív, a másik negatív. Mivel a hosszúság csak pozitív szám lehet, a diák könnyen kiválaszthatja a helyes gyököt. A felsőbb matematika eszközeit alkalmazó fizikusok gyakran találkoznak hasonló jelenséggel. Előfordulhat, hogy a számítás végén kiadódó eredményekből nem könnyű kiválasztani a helyes megoldást. Nos, ez következett be Einstein 1905-ös tanulmányának publikálása után is. A speciális relativitáselméletet kifejítő dolgozata ugyanis több, az általános fizikai szemlélettel tökéletesen ellenkező végkövetkeztetést tartalmazott. Az értekezés elsődleges célja a Michelson-kísérlet eredményének magyarázata volt. Az einsteini értelmezés elfogadása azonban a klasszi-

kus fizikán nevelkedett tudósoktól súlyos elvi engedményt követelt meg. El kellett ismerniök, hogy Newton mechanikai rendszere, mely kétszáz éven át kifogástalanul magyarázta meg a Földünkön lejátszódó folyamatokat, nem terjeszthető ki változatlan formában a világegyetem jelenségeinek leírására. A béka szerfelett testes volt, de ezt a kényszeredett fizikusok még lenyelték volna. Negyed századon át ugyanis zátonyra futott minden próbálkozás, mely a Chicagóba elszármazott német tudós kísérletének eredményét a newtoni fizika keretén belül kívánta értelmezni. Az alig huszonhat éves ifjú titán viszont biztos kézzel illesztette rendszerré a kozmosz kusza halmazává vált építőköveit.

Az említett járulékos eredmények azonban olyanok voltak, melyeket a talányos mosolyú fiatalemberen kívül egyetlen épészű fizikus sem vett komolyan. Válasszuk most ki közülük azt, mely palackból kiszabadult szellemként a huszadik század iparát, gazdaságát és történelmét döntően alakította át.

Einstein elmélete egyik végkövetkeztetésében kimondja, hogy az anyag energiává alakulhat, és megadja az eltűnt tömeg munka-mértékegységben kifejezett ellenértékét. Az adat elképesztő: egy kilogramm anyag átalakulásakor annyi energiát hoz létre, mint amennyi hárommillió tonna jó minőségű kőszén elégetésekor szabadul fel. A relativitáselmélet megalkotója azonban csak az átalakulás lehetőségét jósolja meg. Arról, hogy a folyamat milyen anyagon váltható ki, és milyen beavatkozás útján, nem mond semmit.

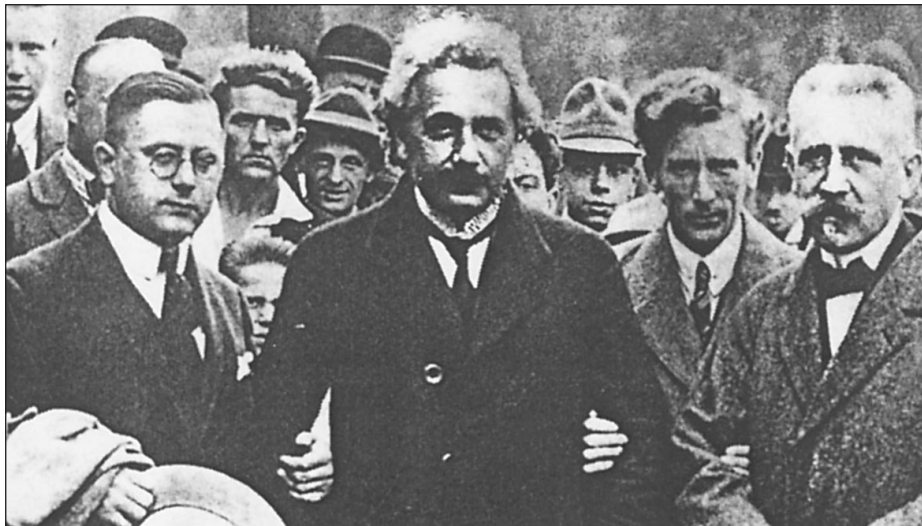
Mivel a megállapítás tökéletesen ellenkezik a természettudomány alapvető eredményeivel, egyetlen tekintélyes fizikus sem akad, aki realitásnak tartaná az einsteini auspiciumot. Mikor 1932 táján a magyar Szilárd Leó egy atomenergiával működő erőmű tervével foglalkozott, Rutherford, a magfizika pápája szárazon veti oda: „Ez egy holdkóros álma”. Harminchárom évnek kell eltelnie, míg a berlini Vilmos Császár Intézetben Hahn és Strassmann szinte véletlenül felfedezi az Einstein-jóslat kísérleti igazolását. Az uránium atomokon előidézett maghasadás során az anyag egy része valóban energiává alakul. Egy esemény, mely két év múlva

következik be, világtörténelmi folyamatot indít el, ám bizonyos mértékig Einstein életművét fullasztja tragédiába.

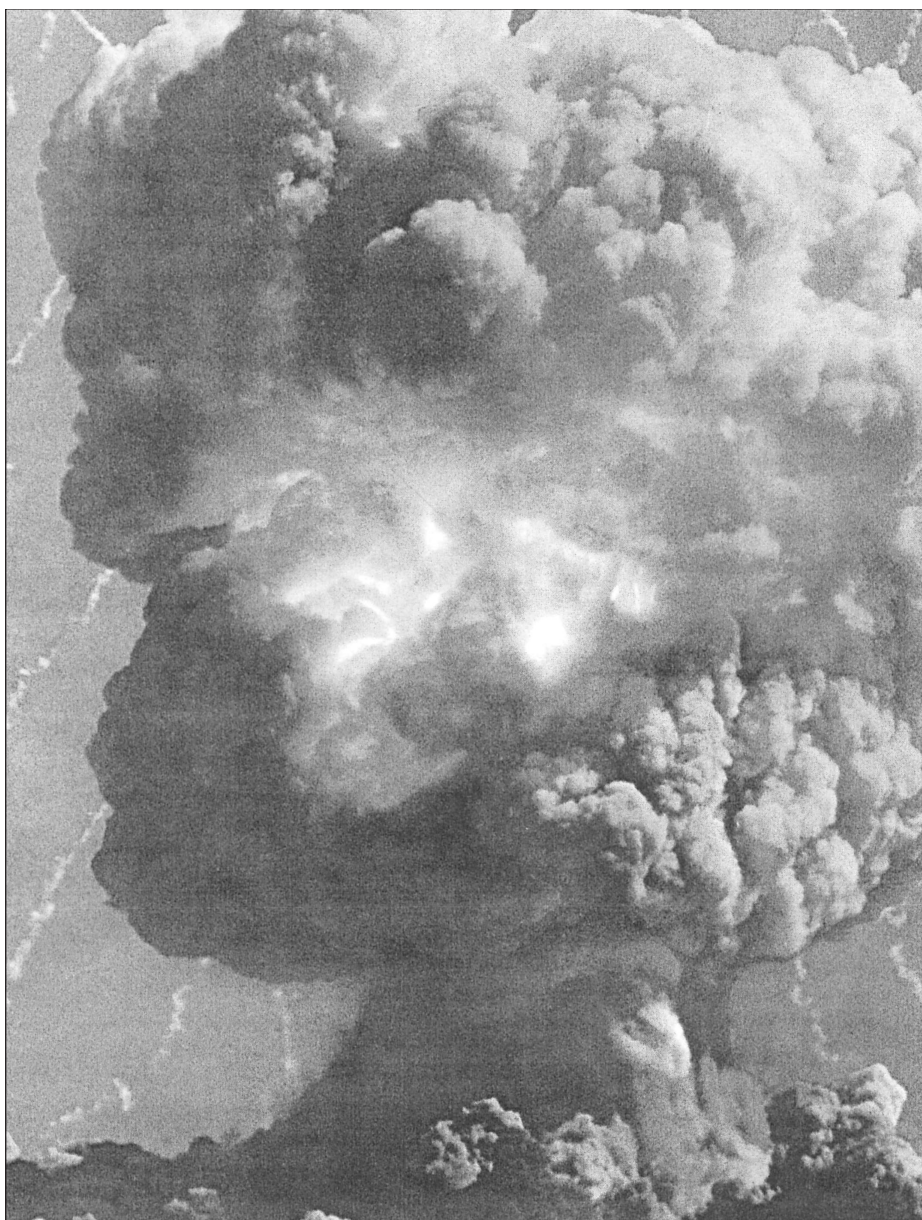
A harmincas években már élő legendává magasztosuló nagy szellem magánemberként a világbéke apostola. Nyilvános pacifista akciói nagy mértékben járulnak hozzá, hogy a nem kimondottan békés szándékú Harmadik Birodalom kiüldözze szülőhazájából. Az Einstein levél – mely a 20. század egyik alapvető dokumentuma – a nagy fizikus humanista hitvallásával tökéletesen ellenkezik. Megírása mégis logikus és kérlelhetetlen szükségszerűség volt. A nyugati féltekén Szilárd Leó ismeri fel elsőként az uránhasadás hadi célú felhasználásában rejlő iszonyú fenyegetést. Mivel a kor legjelentősebb magfizikusai Németországban élnek, nagy a valószínűsége, hogy a háborúba lépő náci birodalom egy rettenetes hatású fegyverrel fogja gazdagítani egyébként is félelmes arsenálját. Az e lehetőség miatt mélységesen aggódó Szilárd felkeresi Einsteint. Előadja félelmeit, és rábírja a világpolitikától már elzárkózó tudóst, írjon Roosevelt elnöknek. Az episztola érzékletesen tárja fel a nyugati demokráciákat fenyegető veszélyt, és javasolja, hogy az Egyesült Államok a borzalmas fegyver kifejlesztésében előzze meg a náciakat. Az esély reális, hiszen az atomprogram gigantikus költségét az USA Németországnál könnyebben tudja előteremteni.

A fizika nagy öregje természetesen nem visszhangtalanul kopogtat a Fehér Házban. A meginduló Manhattan District munkájában azonban nem vesz részt. Azt, hogy az elindított kő nyomán lezúduló lavina mekkorát robajlik, csak akkor veszi tudomásul, mikor Hiroshima fölött szétterül az atombomba füstgombája. A végkifejlettel való szembesülés megdöbbeníti. Azonnal vezéregyéniségévé válik annak a mozgalomnak, mely útját kívánja állni az atomfegyver fejlesztésének és felhasználásának. Már késő. A tudóskoponyák finom csontfala mögé rejtőzött ismeret politikusok és katonák birtokába került. 1949-ben robban az első szovjet atombomba, és megindul a fegyverkezési verseny. A világ majd fél évszázadon át néz farkasszemet a nukleáris pokol megnyíló torkából áradó borzalommal.

Egyoldalú szemlélet lenne azonban, ha az 1905-ös jósjel látnokát csak a boszorkánymesterek ötletadójának tartanánk. 1945 táján a gigantikus atommáglyák valóban azért épülnek, hogy plutóniumot termeljenek. A sátáni kénbűzt árasztó név valóban pokoli anyagot jelöl: ez az atomfegy-

Einstein egy 1923-as béketüntetésen

A végkifejlet. A tűzgömb magjában negyven, egyenként ötvenvagonos szerelvény dinamit rakományának robbanásakor felszabaduló energia rejtőzik.

verek nyersanyaga. A maghasadások során felszabaduló hőenergiát ezek a reaktorok még nem hasznosítják. 1950 után azonban fordul a kocka. Megépülnek a békés célú, elektromos energiát termelő atomerőművek. Gazdaságosság szempontjából ekkor még nem versenyképesek a szén-, gáz- és olajtüzelésű erőművekkel szemben. Az olajválságok azonban lényegesen emelik a szénhidrogén anyagú energiahordozók árát, és 1980 után az atomreaktorok már nyereségesen üzemelnek. (A kritikus szakaszban állami szubvencióból éltek. Ugyanis a nukleáris nagyhatalmak egyike sem kívánta megengedni, hogy reaktor-technika területén a konkurencia előnyt szerezzen.) A már világszerte üzemelő atommáglyák áramtermelése tölti ki azt az egyre szélesedő hasadékot, mely a gázból, szénből, kőolajból előállítható energia mennyisége és az emberiség igénye között tátong. A legfontosabb szempont azonban az, hogy az előbbi nyersanyagforrások kimerülőfélben vannak, a földkéreg uránkinccse viszont rendkívül nagy.

1916-ban jelenik meg az Annalen der Physik-ben Einstein új tanulmánya a relativitáselmületről. A cél nem kisebb, mint Newton gravitációs elméletének trónfosztása. Eszerint az anyagi testek közös tulajdonsága, hogy vonzó hatást gyakorolnak egymásra. A Hold például azért kering a Föld körül, mert pórázon tartja glóbuszunk gravitációs vonzása. A newtoni égimechanika kifogástalanul magyarázta meg a bolygók és egyéb égitestek mozgását, csupán a Merkur mutatott kismértékű extravaganciát. Mivel a nehézségi erő kis tömegű testek esetében csekély, földi viszonyok között működését csak igen érzékeny műszerekkel mutathatjuk ki. 1798-ban azonban Cavendish mérései laboratóriumi próbatés- teken is igazolják a Newton-törvény érvényesülését. Mindezek után kissé furcsa, hogy a lobogó sörényű, izgága professzor egy egzakt módon igazolt törvényt rohamoz meg. Így vélekedett a mértékadó fizikusok többsége, és a cikk nem aratott közönségsikert. Annál inkább, mert meglehetősen rágós olvasmány volt. A modern geometria mély matematikai ismereteket kívánó eszközrendszerét használta fel a gravitáció új szemléletű értelmezésére. Vitathatatlan azonban, hogy az általános relativitáselmélet – ez az új doktrína neve – megmagyarázta a Merkur napközeli mozgásának rendellenességét. Közölt azonban Einstein egy olyan eredményt is, mely ezúttal a fizikai optika művelőit bősztette fel. Tézise szerint az égitestek gravitációs vonzása hat a fény-

*Sir Arthur Eddington.
Nem belenyésztett arisztokrata,
lovagi rangját
tudományos eredményeiért nyeri el.*

re. Mindeddig azt tapasztalták, hogy a fény egyenes vonalban terjed. A cikk szerzője szerint viszont egy nagy tömegű csillag meggörbítheti pályáját.

Einstein a fény különös viselkedésére vonatkozó tézisével ismét felborzolja a fizikusok idegrendszerét. Meglepő módon azonban egy barátal és nagy tekintélyű fegyvertárral gyarapítja a relativitáselmélet elfogadóinak nem túl népes taborát.

1919-ben teljes napfogyatkozás következett be, és Einstein javasolta: a jelenséget használják fel elmélete helyességének ellenőrzésére. A ritka esemény megfigyelésére kiküldött brit csillagász-expedíció vezetője Arthur Eddington volt. A tudós a múlt századi asztrofizika művelőinek egyik legjelentősebb személyisége. Emberi kvalitását tekintve is csillogó egyéniség. Matematikai kultúrája képessé teszi bonyolult fizikai teóriák lényegének gyors átlátására, kiváló előadó képessége viszont saját gondolatainak kristálytisza logikájú kifejtésére teszi alkalmassá. Az angol tudóscsoport Nyugat-Afrika partjánál obszerválta a fogyatkozást, és teleszkópjukkal számos fényképet készítettek. Eddington megdöbbenően tapasztalta, hogy a teljes fedés pillanatában az elsötétült égbolton megjelent olyan csillag képe is, melyet az égitest bizonyosan eltakart. Az észlelés bizonyította, hogy a csillag fénysugarai a Nap gravitációs terében csakugyan meggörbültek. Számításai igazolták azt is, hogy az elhajlás nagysága is pontosan megegyezett az Einstein által megadott értékkel.

Einstein – aki mellel is a cionizmus lelkes apostola is – Izrael Istene megajándé-

kozta a próféták látnoki erejével, de a világos önkifejezés adottságával már nem. Időnként azt sem ítéli meg helyesen, hogy hallgatósága – előképzettsége alapján – képes-e gondolatait megérteni. Egyik angliai tartózkodása idején pl. elfogadja egy leányiskola meghívását. Az igazgatónő nyilván csak a rendkívüli szellemmel való találkozás életre szóló élményében kívánja részéssíteni a növedékeket. Einsteinból azonban kitör a közlési vágy, és elhatározza, hogy a gimnazistákat a relativitáselmélet mély és alapos megismerésében résztelteti. Lelkét nem érinti meg a termet betöltők ifjú hamvassága, és a mércét a Royal Society öreg fizikaprofesszorainak szintjére állítja. A táblát rövidesen parciális differenciálegyenletek, tenzorok és matematikai operátorszimbólumok töltik meg. Mindebből a hallgatóság mukkot sem ért, de ez legcsekélyebb mértékben sem feszélyezi az eksztatikusan ágáló kis öreget. A látogatás tudománytörténeti jelentősége azonban vitathatatlan. A táblát kiszerelek az állványzatból, és a közép-angliai college ma is üveg alatt tartja a mester keze vonását őrző relikviát. Hétmérföldes csizmában száguldó gondolatait egyéb előadásain sem tudta logikus lépéskényszerre fogni. Fejtegetésein időnként úgy eluralkodik a dodonai homály, hogy rosszakarói meggyanúsítják: elvesztette gondolatmenete fonalát, és zavaros magyarázatát már maga sem érti.

Mint korábban említettem, Arthur Eddingtont megdöbbeníti, hogy Einstein elméleti fizikai megfontolásait milyen pontosan igazolja vissza a természet. Alaposan és mélyen tanulmányozza a relativitáselméletet, és elsőként ír angol nyelvű könyvet a kontinensen már terjedő új teóriáról. Ezen túlmenően számos előadást tart Nagy-Britanniában, melyeken világos rendszerezéssel és kristálytisza logikával adja elő a relativitáselmélet fejezeteit. Egy ilyen rendezvényen Einstein is részt vesz. Az előadás végén odadöcög Eddingtonhoz, és meleg kézzel gratulál a csillagásznak. Igen örülök – mondja –, hogy ebben a teremben bizonyosan van két olyan ember, aki érti a reletivitáselméletet. Sir Arthur – aki nyilván ismeri a német professzor rovására terjesztett gonoszkozást – derűs mosollyal, kutatva pillant végig a termen. És ki lenne a másik? – kérdezi a kissé megrökönyödött Einsteinót.

A zseniális fizikus életútja példázza, hogy az érdem és a földi dicsőség között még a legnagyobb szellemek esetében sem áll fenn egyenes arányosság. 1905-ben öt dolgozatot publikál. Közülük a harmadik a fényelektromos jelenség tökéle-

tes magyarázatát és pontos leírását adja meg. A fotóeffektus lényege abban áll, hogy pl. nátrium vagy kálium felületéből fény hatására elektronok lépnek ki. Bár a jelenséget 1888-ban fedezik fel a cinken, magyarázatát a fiatal zürichi fizikus értekezésének megjelenéséig senki sem tudja megadni. Einstein feltételezi, hogy a fény 300 000 km/s sebességű anyagi részecskékből áll, melyeket fotonoknak nevez. E korpuszculák apró sörétként csapódnak az atomba, és belőle elektront ütnek ki. Bár a foton-elmélet homlokegyenest ellenkezik a fizikai optika ezernyi kísérletével – melyekben a fény hullám, és nem részecske természetet mutat – a fizikusok az új teóriával megbékélnek. A kompromisszum szükségszerű, mert az akkortájt kialakuló atomfizika művelői is felfedeznek további, a fotonhoz hasonló részecskéket. A nagy ribilliót – mint láttuk – a speciális relativitáselmélet, és a hozzá csatlakozó két közlemény váltja ki. Azt, hogy még tekintélyes tudósok is milyen mértékben kerülnek a fizikusok közvélekedésének nyomása alá, jellemzi a porosz akadémia előterjesztése, melyben Einsteint a Nobel-díjra jelölik. Az irat egyértelműen a fotoelektrikus jelenség értelmezéséért javasolja a kitüntetés odaítélését. Szó esik ugyan a relativitáselmétről is, de szinte oly módon, mintha a professzor ezen ifjúkori botlását mentetgetni kellene.

Einsteint 1921-ben jutalmazták a Nobel-díjjal. Ezt követően a tudós ázsiója lényegesen nő, azonban a hozam kisebb hányada tulajdonítható csak az érem birtoklásából származó árfolyamnyereségnek. A döntő változást a hatalmas tudományágá izmosodó atomfizika hozza meg. Az elemi részecskék világában ugyanis sorra igazolódhatnak azok az abszurdumnak vélt következtetések, melyekhez Einstein már 1905-ben eljutott. A nagy sebességgel mozgó részecske tömegének, valamint élettartamának növekedése a mikrorészecskék világában számtalanszor megfigyelt, tapasztalati tény. A növekedés mértéke is egyezik az Einstein által megadott értékkel.

A múlt század harmadik évtizedében Einstein a világhírnév legmagasabb ormain jár. Tizennégy egyetem avatja díszdoktorrá. Tallózhat a legrangosabb tudományos társaságok és akadémiák meghívásai között. A végtelenül szerény, puritán Einstein szokásait nem ismerő fogadóbizottságok rendre járnak pórul. Míg vizslatva kémlelik az első osztályú Pullmanok feltároló ajtóit, oldalvást becserkészik őket egy harmadosztályú kocsiából, hegedűjével hóna alatt lekászálódó fizikus.

Bár a nemzeti szocialista párt erősödése idején hazájában érik durva, személyeskedő támadások, a hajsza nem csorbítja, hanem növeli világhírnévét. Veszélyt szakmai elismertségére azok a csendes, ám tárgyyszerű és pontos kritikák jelentenek, melyeket néhány szakfolyóirat közöl.

Mint korábban említettem, Einstein 1916-ban tér vissza relativitáselméletéhez. Közzé teszi az úgynevezett kozmológiai taggal kiegészített téregyenleteit, valamint azok megoldását. Az eredmények nem csak a gravitáció természetéről nyújtanak új ismereteket, hanem szuggerálják a világegyetem felépítésének egy megdöbbentően új modelljét is. Az einsteini univerzumban az anyag egy körülbelül nyolc milliárd fényév átmérőjű gömbben összpontosul. A modell ellenkezik a józan ésszel, hiszen az ember azonnal felteszi a kérdést: mi van a gömbön kívül? A „józan ész” fogalmával azonban óvatosan kell bánnunk. A kifejezés tartalma ugyanis függ attól, milyen színvonalon állnak a kor természettudományos ismeretei. Például az antik görögök túlnyomó többsége Földünket tányérszerű alakzatnak véli. Ennek a világnak szükségszerűen volt valahol vége, mely nyugati irányban Herkules oszlopain túl (Gibraltár), az Atlanti-óceán tükreinek peremén lehetett. Nos, ha egy ilyen, korának tudományosságával véteztett achájt visszaidézhetnénk Hadeszéből, érdekes kísérletet végezhetnénk vele. Elindítanánk egy iránytűvel, hogy folyamatosan nyugatnak haladva érje el az antik geográfiában feltételezett világ végét. Igénybe vehetné a modern közlekedési eszközöket, és szárazon, valamint vízen haladva természetesen visszatérne kiindulási helyére. Tapasztalata logikus gondolkodással nem magyarázható meg. Ő mindvégig irányt tartva haladt. A világ végét nem érte el, nem ment át a tányér alakú Föld fonákjára, és mégis a kiindulási pontra érkezett vissza. Mindez az antik „józan ésszel” nem egyeztethető össze.

Bár nehéz elképzelni, de nem lehetetlen, hogy az einsteini zárt világgömbbel a következő generációk szemlélete megbarátkozott volna. A matematikailag korrektnek látszó teórián azonban keletkezett egy aprócska hajszalrepedés. A parányi hézagot Georges Lemaitre és Alexander Friedmann fedezi fel. A belga abbé és társa alaposan tanulmányozták a relativitáselméletet, és kitűnő matematikusok. 1922-ben kimutatják, hogy a téregyenleteknek akkor is van megoldásuk, ha elhagyják az Einstein által csatolt „kozmológiai tagot”. Ebben az esetben azonban a világmodell nem zárt, mint azt az általános relativitáselmélet megalkotója vélte. Mindez azonban még elméleti fiziku-

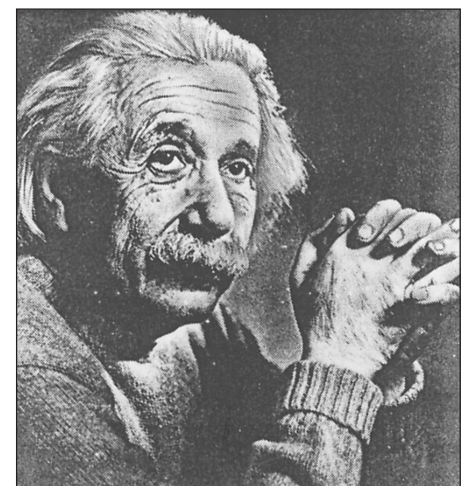
sok teóriáinak csatája lenne. 1929-ben azonban döntő fordulat következik be.

Edwin Hubble amerikai csillagász közléseinek eredményeit, melyeket többéves megfigyelő munkával gyűjtött össze. Helyzete kivételes: a Mount Wilson obszervatóriumában, a világ akkor legnagyobb és legtökéletesebb távcsövével végezte észleléseit. A két és fél méteres tükrőátmérőjű eszköz alkalmas arra, hogy tejútrendszerünkől messze kitekintve ötszázmillió fényévnyi távolságig átvizsgálja a kozmoszt. Az eredmény megdöbbentő: a világegyetem alkotóelemei (csillagok, gömbhalmazok, galaktikák stb.) mind távolodnak a Földtől, és sebességük annál nagyobb, minél messzebb vannak bolygónktól. Szó sem lehet tehát az einsteini zárt és statikus világmodell elfogadásáról.

Einstein megkísérlti téregyenletei átalakítását és tökéletesítését. 1929-ben és 1950-ben megjelent tanulmányait azonban a fizikusok közvéleménye tartózkodóan fogadja. Udvarias, de tárgyilagos ellenvetéseik igazságtartalma vitathatatlan.

Az általános relativitáselmélet a gravitációra vonatkozó ismereteinket lényegesen bővítette. A kozmosz felépítését modellező einsteini teória azonban a csillagászati tényekkel való szembesítést nem állta ki. Max von Laue (az 1914-es Nobel-díj kitüntetettje) – aki Németországban elsőként ismeri fel a relativitáselmélet jelentőségét – rezignáltan állapítja meg: „az Einstein-féle kozmosz nagy történelmi szerepe ellenére is tévutat jelentett”.

Einstein üstökőpályája különös ívelésű. 1905-ben villámfényszerűen lángol fel a csóva, és a világ felfigyel a zürichi találmányi hivatal harmadosztályú szakértőjére. Zsenije tizenkét éven át lobog páratlan tündökléssel, és ezalatt alkotja meg élet-

*Szemlélődés a csúcscról.
A mű forog, az alkotó pihen*

műve maradandó részét. A következő évtizedben hírneve nőttön-nő, a fizikusok azonban sejtik: a lángelme elérte lehetősége határait. Ezután két évtizedet tölt Princetonban, és amerikai állampolgárrá válva élvezi a szabad világ feléje áradó tiszteletét. Különös, hogy nagy alkotásáért, a relativitáselméletért – mely átformálta a 20. század tudományos világnézetét –

nem jutalmazták Nobel-díjjal. (Lenne precedens, hiszen Mme Curie kétszer nyerte el e kitüntetést). Bár az Újvilágban töltött évek a békés alkotómunka minden lehetőségét megadnák, a természet, mely nyájas közlékenységgel osztotta meg titkait az ifjú fizikussal, bezárul előtte. Mindez lelke derűjét nem zavarja: vitorlázik a Michigan-tavon, és hegedülget a maga gyönyörűségére. Joggal élvezheti a lebegő létet, hiszen alkotó periódusa idejéből oly gazdag örökséget hágy a fizika tudományára, mint szellemi ellenfele, a nagy Newton.

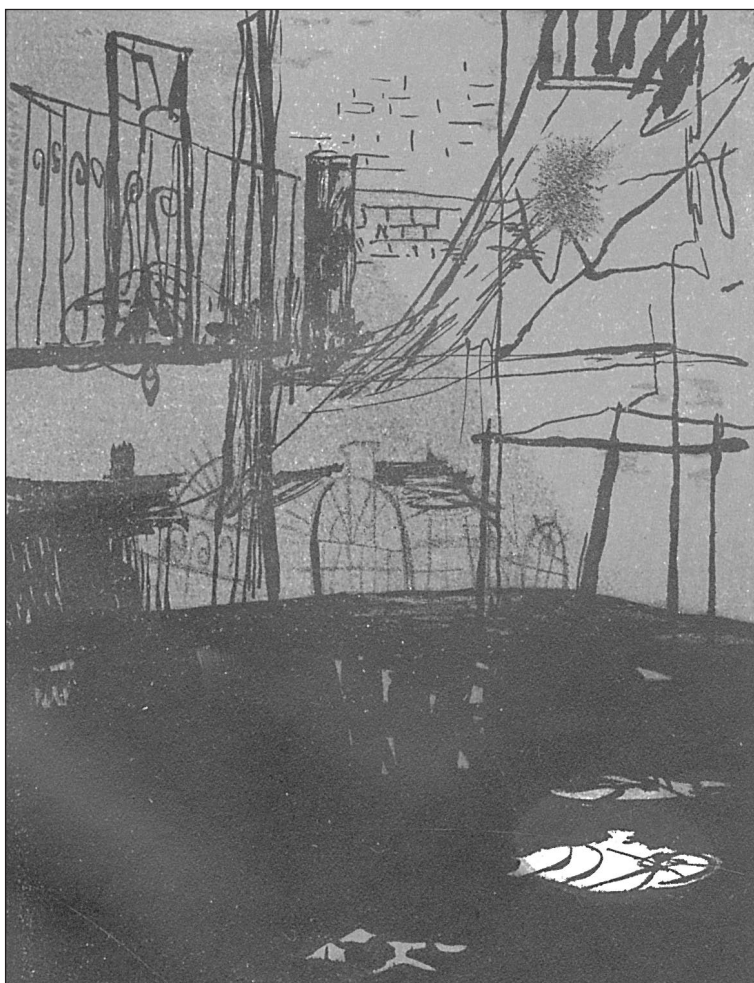
Ötven éve, április 18-ának éjszakáján a mitológiai görög testvérpár ifjabbika, Hipnosz szelíden, észrevétlenül csúsztatja a sötét fivér, Thanatosz karjaiba.

Dr. Dániel József

Egy relikvia hajdanvolt ifjúkoromból

A szegény ember nem ér rá olvasni – mondta az apám. Ha mégis könyvet látott a kezemben, mérhetetlenül nagy haragra gerjedt, s olyankor csak édesanyám oltalmazó karja védett meg attól, hogy elverje rajtam a port. Anyám nem bánta, ha olvasok. Sőt! Titokban büszke is volt arra, hogy a fiából előbb-utóbb művelt úriember lesz. Időnként még felvigyázó szerepet is vállalt mellettem, figyelve, nem ballag-e apám az úton hazafelé, idő előtt abbahagyva a munkát.

A tiltás ellenére (vagy éppen azért?) elemi iskolás koromban rászoktam a regények és verseskötetek olvasására, dacolva apámmal, mégpedig úgy, hogy az iskolai tankönyvekkel, sajnos, alig kerültem barátságba. Móriczot, Adyt, József Attilát, Stendhalt, Dumas-t, Jókait, Petőfit, Arany Jánost, Mikszáth Kálmánt, Balzacot, Flaubert-t, Reymontot, Egon Ervin Kisch, Walter Scottot, Aragont, Maughamot, Ilf-Petrovot, Puskind, George Eliotot, Gorkijt, Karinthy Frigyes, Zolát, Lermontovot, Jack Londont, Maupassant-t olvastam, olyan sorrendben, ahogy azok az *Olesó Könyvtár* sorozatban megjelentek, mert azt a sorozatot vásároltam megtakarított filléreimből, fagyalalt pénzemből, hetente. Ahogy múlt az idő, a könyveim szépen szaporodtak, lassan kinőve a biztos rejtekhelyet, komoly gondot okozva nekem és édesanyámnak, akivel cinkos viszonyba kerültem e tevékenységem által. Végül arra az elhatározásra jutottunk, hogy a több száz darabból álló gyűjteményt legjobb

Külvárosi éj (Csernus Tibor kőrajza)

lesz egy arra alkalmas nagy fűzfá kosárban a padláson elhelyezni, legalábbis, amíg az iskolai bizonyítványom jegyei valamelyest nem javulnak, amikor talán apám szíve (és keze) megpuhul irányomban, s általa hivatalosan deklarálva majd mégis a szépirodalom kimeríthetetlen kincsestárának megismerésére fordíthatom időmet. S bár az apai szigor enyhülésére soha nem került sor, azért én „végigrágtam” magamat néhány száz regényen, álmodozva regényhősökön, hősi pózokon, nem gondolva arra, hogy fent a padláson, jobb étel híján, a falánk kis

egerek ugyanezt megteszik apró fogaikkal, s nagy bánatomra szétrágják csodálatos könyveim javát.

Midőn kellőképpen kisírtam magam, s a még használható példányokat rendbe raktam, elhatároztam, könyvet csak kölcsönzök és nem vásárolok addig, amíg nem ehetem a saját kenyeremet, s nem élhetek felnőttként, úgy, ahogyan szeretnék: függetlenül, szabadon.

De egyik legféltettebb kincsemet abban az időben szereztem. És azt olvasva hallottam először olyan mélyről felkiáltani azt a szót, hogy *hazám*, mintha a tenger fenekéről süvített volna föl egészen a világ legmagasabb hegyormáig: fájdalmasan, szomorúan, élesen.

Annyi év után ezt a kincset tartom ma újból a kezemben. Egy József Attila versválogatást 1956-ból. A következő versek vannak benne: *Külvárosi éj*, *Téli éjszaka*, *A város peremén*, *Falu*, *Levegőt* – és a *Hazám*. Az előszóban Juhász Ferenc ezt írta róluk: „A halhatatlanság

hat pillére ez a hat vers”. A szövegek melletti illusztrációk – Csernus Tibor eredeti kőrajzainak lenyomatai – a Képző- és Iparművészeti Gimnázium kézsajtóján készültek. A vékony kötet a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelent meg kétezer számozott példányban. Az enyém a nyolcszázharminchetedik. Hatvanöt forintért vásároltam egy könyvgyűnyöktől. Nagy pénz volt az akkor. Főleg egy szegény diák számára. S most, íme, milyen becses darab az elmúlt ifjúságból!

Esnagy József

A bajai kulturális értékek őrzésének köztünk élő nagymogulja

Interjúféle Bánáti Tiborral

Te annyi mindenkiről írtál. Nagy fába vágom a fejszét, megpróbálok rólad írni. A találkozásunk előtti napokban a városban megszólítottam néhány embert, hogyan találom Bánáti Tiborra? Íme a válaszok néhányja: – Ja, az a széles karimájú kalapos. – Rendszeresen látni a piacon. – Dél körül megy a Bányai Szakközépiskolába ebédelni. – Ő írta azt a könyvet a bajai házakról és kettőt híres bajaiakról. – Sokat tartózkodik a múzeumban. – Olvas-tam nevét a Honpolgár szerkesztőségében. – Rendszeresen ott van a kiállítások megnyitóján. – A város díszpolgára. – Europeer úriember, aki ízesen tud anekdotázni és választékosan beszélni.

– Itt vagyok, kezdjünk beszélgetni. „Hányas” vagy?

– Olyat firtatsz, amire kedvetlenül válaszol egy korosabb, de ha feltétlenül tudni akarod, akkor közlöm, hogy 1925 a világrajjöttem éve.

– Akkor egy jubileumi év kezdetén vagyunk. Gratulálok, legyenek örömteliek napjaid. Szüleid? Meddig kísérték életed?

– Szüleim kisgyermekkoromban elváltak, újból házasodtak. Nem ők neveltek fel, mégis gondtalan gyermekségem volt. Tekintélyes dédapám – aki Baja törvényhatósági bizottságának választott tagja volt – és nagyanyám 17 éves koromig kényeztetve, túlzottan kímélve dédelgettek. Ezáltal nem sok háziasság ragadt rám. A szülői szeretet kellenél szűkebb áradása is nyomot hagyott bennem. Ennek ellenére eléggé kiegyensúlyozott személynek tartom magam, akiben ott rejtőzik a bohémság is. Ez utóbbi ismertetőjegyem „igazolására” – mivel anyai őseim oldalági rokonsága között volt Rózsa Sándor is – baráti köreimben némely viselkedésemről öniróniával azt szoktam mondani, hogy eme rokonság kihatása meglátszik rajtam.

– Mondd el életpályád állomásait! Min-dig napos úton jártál, vagy voltak árnyékos szakaszok is?

– Szülővárosomban, Baján jártam iskolába, a tanítóképző gyakorló elemi népiskolájába, a polgáriba, majd a tanítóképzőbe. A tanítói diplomát 1945-ben kaptam meg, de zenei pályára készülésem miatt két évig nem vállaltam pedagógusi állást. Házitanítóként, zeneoktatóként, zenészként működtem. Zenei továbbtanulásom végül – buda-

pesti kollégiumi elhelyezésem megoldatlansága miatt – nem sikerült. 1947. szeptember 1-jétől a helyi Móricz Zsigmond Népi Kollégium főállású nevelője lettem. Egy év múlva általános iskolához neveztek ki tanítónak, ahol 1949. október 17-ig tanítottam, mellékállásban pedig a népi kollégium igazgatója voltam. Ezután főállásban Baján, Bács-Bodrog vármegye tankerületi főigazgatóságán tevékenykedtem 1950 márciusáig. Bács-Kiskun megye létrejöttével a főigazgatóság megszűnt, így átosztottak a bajaszentistváni iskolához tanítónak, mivel kérésre sem voltam hajlandó Kecskeméten állást vállalni. Szeptember 15-ig tanítottam, közben a tanítóképző internátusából alakult, szervezetenként önállóan működő Középszintű Fiú Diákotthon névvel létesített helyi intézmény mellékfoglalkozású igazgatójának neveztek ki. 1950. szeptember 15-től 1953. szeptember 1-ig Kalocsán a Szakértetség Kollégium nevelőjeként, illetve igazgatóhelyetteseként és a közoktatási intézmény oktatójaként dolgoztam. 1953. szeptember 1-től 1955. április 15-ig Baján, az egykori Járási Tanács Művelődési osztályának vezetőjeként tevékenykedtem. Saját kérésemre lettem a József Attila Művelődési Központ igazgatója 1955. szeptember 1-jétől 1985-ig, nyugdíjba menetelemig. Megyei megbízás alapján ez idő alatt a megyei művelődési házak szakfelügyelőjeként is működtem. Nyugdíjazásom után, 1997-ig a bajai Türr István Múzeum tiszteletdíjas munkatársa voltam. Kereken 50 évig tevékenykedtem a közoktatás, a közművelődés különböző területein.

Merre forog a Nap, arra az árnyék is – mondja egy közmondásszerű magyar szólás. Mivel az elmúlt idő számomra már történelem, elmondhatom, hogy utamat szegélyezően előfordultak öröklő helyzetek, örömök és ürmök is. Életem napos oldala mellett voltak rövidebb-hosszabb árnyékba borított, nehéz szakaszok is, de ezekről nem szólok.

– Ízlésesen berendezett lakásodban művészeti értékek vesznek körül. Itt még a kávénak és a vörösbornak is jobb íze van. Az alkotásokon keresztül az alkotókhöz személyes kapcsolat is fűzött és fűz. Ha egyedül vagy a szobában, akkor sem lehetsz magányos. Hogyan kerülisz kapcsolatba a emberekkel, mert ismerőseidnek se szeri, se száma?

– Már kora ifjúságomban valamelyes hatást tett rám apám, aki szeretett dalolni, s a Bajai Daloskör tagjaként vonzódott a zenéhez. Még inkább hatott rám dr. Gondos László filozófus, akivel néhány évig egy épületben laktam Czirfusz Ferenc utcai szülőházamban, s akitől akkortájt a humanista látásmódot szívtam magamba. Azt, hogy az ember nem elégséges önmagának, az ember élete a megismerés és a szeretet. A magasabb értékekre való törekvés akkor alakult ki bennem, és a kulturális javak több évtizednyi széleskörű terjesztésével végigkísérte életemet. Elég korán kezdtem vonzódni a zenéhez, majd a képzőművészethez. Nyitott ember voltam és vagyok. A lakásomban található műtárgyak egy életen át folytatott gyűjtés eredményei. A festészeti, szobrászati és iparművészeti tárgyak alkotóinak 90 százaléka bajai. Személyes ismerőseim az élők és voltak az elhunytak. Évtizedek óta tartó bensőséges barátság fűz többekhez. Van három ezer könyvem, de sajnos mostanában már keveset olvasok, könyvet is ritkán veszek. Mindazonáltal ma is – nem tagadva az alacsonyabb értékeket – a magasabb rendű értékek megismerésére, szeretetére és barátságra törekvő vagyok. Csak viszonylag rövidke időig éreztem magam magányosnak. Emberekkel szívesen érintkező, ismeretségeket, barátságokat kedvelő és érvényesítő ember vagyok.

– Milyen publikációkban, alkotásokban vetültek, vetülnek ki gondolataid?

*– Gyakorlati tevékenységem mellett a közművelődés időszerű módszertani kérdései is foglalkoztattak. Több dolgozatom jelent meg ilyen témákban nyomtatásban. Volt országos pályázaton díjazott munkám. Nyugdíjazásom óta lokálpatriotizmustól hevítve helytörténeti kutatással, adatok, leletek gyűjtésével is foglalkozom, cikkeket írogatok. A múltat megbecsülendő értéknek tartom, ezért írtam meg a *Bajai arcképcsarnok* című két könyvemet 1996-ban majd 2004-ben, bennük híres bajaiak életrajzával. A megírtak közül személyes ismeretségekben voltam 18 személyiséggel, így számtalan forrásértékű adattal szolgálhattam. Hiányt pótolva írtam meg 2001-ben *Mesélő házak* címmel a bajai épített örökség értékeinek megőrzése érdekében jó néhány épületünk alapvető esztétikai és történelmi jellemzőit.*

– *Hogyan gyűjtesz anyagot?*

– Az anyaggyűjtést megszabják a fellelhető források. Itt kell – ki tudja hányadszor – felvetnem, hogy mennyire hiányzik levéltárunk. Adják vissza a városnak! Tudvalevő, hogy kulturális korlátozást téve, igaztalanul megfosztották Baját levéltárától. Központosítási törekvések következtében a mintegy két vagonnyi levéltári irattömeget 1952-ben előbb Pécsre, majd 1966-1967-ben Kecskemétre vitték. Így a bajai városháza földszintjén ősidők óta működő levéltárunk megszűnt. Hiányzik a levéltár. Nincs törvényes akadálya visszatelepítésének, csak helyet kellene számára biztosítani, és működéséhez státusra lenne szükség. Az anyaggyűjtés máskülönben is hosszadalmas, bonyolult feladat. Számátalan akadályba ütközik.

– *Olyan ember vagy, aki ma is gondolatok özönét fogadod be és sugárzod ki. Milyen társadalmi tevékenységed volt és van?*

– Széleskörű társadalmi tevékenységet fejttem ki helyi, járási, megyei és országos szervezetekben, tömegmozgalmakban alapító tagként, vezetőségi tagként, elnökként. Például a tanácsrendszerben mintegy három évtizeden át folytattam megválasztottként tevékenységet. Főleg közoktatási és közművelődési témák érdekelték. Összességében szép és értelmes munkát végezhettem, ha nem is voltam tévedhetetlen. Nyugdíjba menetelemkor mondtam le funkcióimról. Életpályám során többször akartak más, magasabb beosztásba helyezni. Így például nyugati magyar kolóniára pedagógusnak, járási tanács elnökhelyettesének, fővárosi kulturális intézmény vezetőjének, újságírónak, sőt még színházigazgatónak is. Egyszer rábeszélésre elvál-

laltam egy átmeneti beosztást a Művelődésügyi Minisztériumban a Közművelődési Főosztályon. Ott tartottak volna, de hazakértem magam. A rendszerváltás előtti cselekvéseimért nincs szégyellni valóm.

– *A Honpolgár főszerkesztőségéről leköszöntél. Hány évig csináltad? Milyen értéket látod a lapnak?*

– A Bajai Honpolgár alapítóhoz csatlakoztam a kezdetekkor. Másokkal együtt vettem részt e sajtótermék megjelentetése érdekében mindennemű tevékenységben. A szerkesztőbizottság elnökének választottak, majd 1999 júniusától felelős szerkesztője lettem. Szerkesztői munkámat lelkesedéssel és díjazás nélkül végeztem, a kiadás és terjesztés gondjaival is foglalkoztam, de 2004 végén vezetői beosztásomról leköszöntem. Eddigi munkámnak az lesz a jutalma, ha a lap megújulva, még tökéletesebb munkát végez. Azt kívánom, tartsa meg politikamentes jellegét, mert ennek nagy szerepe van a lokálpatriotizmus erősítésében. Kívánom továbbá, hogy tartsa felszínen a város múltjának és még hangsúlyosabb jelenének érdekes értékeit, eseményeit, emlékeit.

– *Baja város díszpolgára vagy. Mikor kaptad e megtisztelő címet? Sorold fel elismerést jelentő trófeáidat!*

– Több kitüntetést, díjat, emlékérmét kaptam. Néhányat felsorolok: a Munka Érdemrend különböző fokozatai, Népek Barátsága Díj, Kiváló Népművelő, baja Városáért Díj, Bács-Kiskun Megye Közművelődési Díja, 1996. évi Sajtó Díj. Jóleső érzéssel töltött el, hogy 2001-ben az önkormányzat Baja Város Díszpolgára címet adományozott számomra. Erre vagyok a legbüszkébb.

– *Magánéleted? Hogyan telnek napjaid? Úgy tudom, a politikát nem engeded be társasági életedbe, vagy átlépsz annak korlátain.*

– Annak vagyok a híve, hogy munkájában, családi életében, világnézetében mindenki szabadon követhesse lelkiismerete szavát. A nagypolitika istenigazából sohasem érdekelt, a bajai várospolitikai kérdésekre viszont mindig figyelem fordítottam. A manapság divatos politikai sárdobálások idején, amikor néha még a hazugság is a politikai kenyerévé válik, politikamentesre töreksem. Lehetőleg még szűkebb társaságomhoz tartozó személyekkel folyó beszélgetések során is elhárítom a politizálást. Igazi bajai honpolgárként azonban aggodom néha a farizeuskodás, a kicsinyes érdekek, a hétköznapi lelkület vagy a tettek készség hiánya miatt. A közérdekű városi kérdésekről mindig hajlandó vagyok vitázni is cselekedni.

Betegségi zavaraimat leszámítva magánéletem nyugalmas. Sorsommal elégedetten, boldog házasságban élek családias viszonyok között.

– *Az íróasztalodon, könyvespolcodon lévő iratok folyamatos munkáról árulkodnak. Min dolgozol? Mik a terveid?*

– Célom röviden fogalmazva az, hogy előbbeni híres-neves bajai polgárainknak életrajzait megírjam, hogy az elődeinkről szerzett ismeretek is megerősítsék a városszeretetet. És főleg múltbéli témákhoz szegődve van még jó néhány dolog, melyről imi szeretnék.

– *Köszönöm az együtt töltött időt. Kívánom, továbbra is tárd fel értékeinket mindannyiunk örömére.*

Dr. Szentjóbi Szabó Tibor

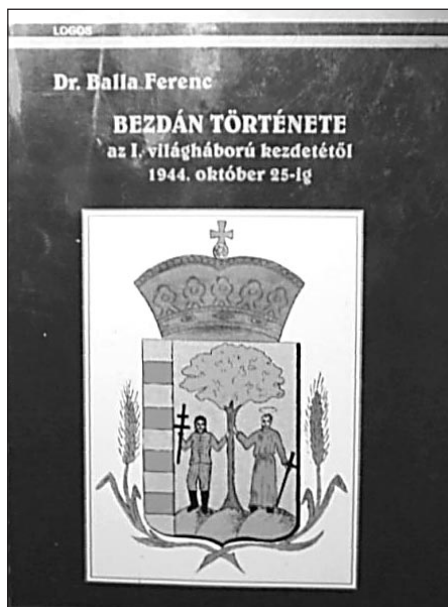
FALU A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

Bezdán a történelmi Bács-Bodrog vármegye zombori járásában található település, amelynek 1910-ben 7623 lakosa volt. Ezek legnagyobb része (6607) magyar, illetve német (884) nemzetiségű volt, rajtuk kívül csak elenyésző számban éltek – nagyrészt elmagyarosodott – délszlávok a községben. A falut a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak (1929-től Jugoszlávia) ítélte, 1941-ben újra magyar közigazgatás alá került, majd 1944-től ismét a délszláv állam keretei között létezett. A helytörténeti monográfia második és harmadik kötetének tárgya az 1914 és 1953 között eltelt négy évtized, amelyek megannyi megpróbáltatást hoztak a kisebbségben maradt magyarságnak (és németség-

nek), amikor nehéz volt megtalálni azt a helyes magatartást, amellyel az egyes ember önmaga tisztességét is megőrizte, és nem vált a különböző irányokból és okokból érkező megtorlások ártatlan áldozatává.

Dr. Balla Ferenc orvos, helytörténész főként jugoszláviai levéltári források, a vajdasági magyar nyelvű sajtó, szemtanúk visszaemlékezései és – ritkábban – korábbi történeti feldolgozások segítségével, többéves kutatómunka végén állította össze művét, amely az anyaországi olvasó számára is számos új információt rejt. (A monográfia harmadik kötetét dr. Balla Istvánnal közösen írta.) A szerzők mindvégig a tárgyilagosság követelményét tartották szem előtt, szándékosan – főleg a Szerbiában mindmá-

ig kényes kérdéseket feszegető harmadik kötetben – kerültek a felidézett események minősítését, általában hagyják magukat a forrásokat beszélni. A kötetek szerkesztési elve a szigorú időrend; általában egy-egy év eseményeit kronologikus sorrendben beszél el. Ettől a könyv helyenként – a szerzők olvasmányosságra törekvő stílusa ellenére – talán túlzottan adatszerű, ám sok esetben maguk az adatok is önmagukért beszélnek. Időnként persze az a recenzens érzése, hogy a lényeges és a lényegtelennek tűnő adatok között jobban is lehetett volna szelektálni, ám így mindenképp teljesebb képet kapunk a település számos feszültségtől is terhelt életéről, de a közösséget érintő mindennapos ügyekről is.

A 2001-ben megjelent második kötet (a község korai történetét feldolgozó munkát még 1994-ben adták ki) Bezdán történetét az első világháború kezdetétől 1944. október 25-éig tárgyalja. A kötet szerkesztési elve általában az, hogy röviden ismerteti a nagypolitika főbb eseményeit, majd annak regionális vonatkozásait, míg végül azt mutatja be, milyen változásokat hozott mindez Bezdán életében.

Az anyakönyvi adatok összevetéséből kiderül, hogy az első világháborúban 123 bezdáni lakos esett el, akik nagyrészt a császári és királyi 32. gyaloghadosztályban teljesítették katonai szolgálatukat előbb a szerb, később az orosz, majd 1918 márciusától az olasz fronton. Itt megtaláljuk az áldozatok és hadiözvegyek névsorát és a háborút követő súlyos járványok szűkszavú krónikáját is.

A falut 1918. november 14-én a szerb királyi hadsereg szállta meg, amely egészen 1919. május elsejéig állomásozott itt, és „biztosította a környék közbiztonságát.” Ennek eltartása a községet terhelte meg. A békeszerződés révén Bezdán a királyi Jugoszláviához került. Ezután viszonylag gyorsan kiépült az új, szerbek által irányított helyi közigazgatás, a magyarság kisebbségi sorba szorult. Az egész országban végrehajtott földreform a magyarokat hátrányosan érintette, amelyet igazi körütekintés, a helyi érdekek figyelembevétele nélkül hajtottak végre. Bezdánban például a felosztásra ítélt földterület a Duna által gyakran elöntött településrészen volt, amelyet jórészt szegény délszláv bérlők műveltek, ráadásul nem is volt helybeli délszláv földigénylő. (Több délszláv nevű család a törvényi rendelkezés értelmében ugyanis magyarnak minősült.) 1921-ben Bezdánban 6195-en vallották magyarnak magukat, 1350-en németnek, 194-en szlávnak (bunyevácnak, szerbnek, illetve horvát-

nak) és 17-en más nemzetiségűnek. Ettől kezdve a községi képviselő-testületi jegyzőkönyveket, anyakönyveket szerb nyelven írták, emiatt több családnév is több különböző formában jelenik meg az ezek alapján dolgozó könyv lapjain is.

A község két világháború közötti krónikájából kitűnik, milyen sokrétű gazdasági tevékenység folyt a községben, és milyen erős volt a kulturális önszerveződés igénye mind a bezdáni magyarok, mind a németek körében. 1922-ben már működött a községben téglagyár, papíráruüzem, fürdőház, fonoda, kötöde, villanytelep, több gőzmalom és asztalosműhely is. Ezen túl a községben összesen 37féle különböző kézműves-mesterember működött, miközben a lakosság nagy része földművelésből élt. Igaz, a földművesek döntő része 40 holdnál kisebb birtokon gazdálkodott; mindössze négy olyan gazda volt a településen, akinek 100 holdat meghaladó földbirtoka volt. Régi hagyománya volt még Bezdánban a hajósmesterségnek is, hiszen a falu a dunai kereskedelmi hajózásnak is fontos kikötője volt, ahol 1745 óta rendszeresen vásárokat is tartottak. (A bezdáni hajósok életéről is hosszabb beszámoló tudósít.)

A kulturális érdeklődésre jellemző, hogy húszas évek elején már 8 különböző kulturális-gazdasági egyesület (magyar és szerb olvasóköriök, gazdaköriök, közművelődési társaság) működött, amelyek rendszeresen nyilvános összejöveteleket is tartottak. A *Bezdáni Sportegyesület* a község nagyságához képest hihetetlen eredményeket ért el, futbalcsapatuk 1931-ben első osztályú volt. (Játékosai közül többen később Magyarországon és Nyugat-Európában is eredményes pályát futottak be.) Egyik legkiválóbb játékosuk, *Albert József* később Magyarországon hírneves edző lett, magyar első osztályú csapatoknál is dolgozott. A községben két újság is megjelent: a *Bezdán és Vidéke* 8 oldalas hetilap volt, míg a *GOAL* a BSE havi „drukkerújságként” működött. (Mindkettőt a helyi nyomdáknak állították elő.) A harmincas években nagyon megszorodtak a kulturális rendezvények, közülük is kiemelkedett az egész jugoszláviai magyarság *Gyöngykalász* elnevezésű ünnepe, amelynek 1936. július 12-én Bezdán adott otthont. Itt már helyi táncsoport, műkedvelő zenekar és színjátszókör is fellépett. (Magyar nyelvű színelőadásokra az azt követő években is többször sor került.)

A község életét az időkorszakban időnként megosztották ugyan kisebb nemzetiségi elmentések, ám ezek nem vezettek komolyabb összetűzésekhez. A magyar közösséget sértette az utcanévek megváltoztatása, valamint az a püspöki rendelet, mely szerint a hittant az iskolában csak államnyelven lehet

tanítani. Amikor a plébános ennek visszavonásáért igyekezett közbenjárni, a délszláv nemzetiségű püspök a bérmláskor leküldte az oltártól, a bérmaebédet pedig tiltakozásul Béregen fogyasztotta el, később pedig következetesen német nemzetiségű káplánokat küldött *Horváth Gyula* plébános nyakára. Ám célját nem érte el, mert valamennyien megtanultak magyarul... Hasonlóképp a község megosztásához járult hozzá 1930-tól a német anyanyelvű lakosságot magába tömöríteni kívánó *Kulturbund* létrehozása, amely fokozatosan magába olvasztotta a régebben működő helyi német egyesületeket és intézményeket. A Németországból is erőteljesen támogatott egyesület vezetőiről ugyan azt jegyezték fel, hogy többségük magyar nyelvű újságokat olvasott (ti. azt jobban megértették, mint a németet), de a helybeli német közösség kettészakadt: a magyar érzelmeiket nem tudták maguk mellé állítani, ezért inkább – időnként megalázó módon – kirekesztették őket maguk közül. Tevékenységük eleinte kulturális jellegű volt, ám az évtized második felében – a német nemzetiszocializmus erősödésével és támogatásával – egyre inkább politikai színezetet is kapott, ami több feszültséghez vezetett németek és magyarok között. 1938-ban a bezdáni németek között olyan hírek is elterjedtek, hogy Erdély, a Vajdaság és Dél-Magyarország területén majd német autonóm tartomány létesül. A harmincas évek végére a jugoszlávai németesség – így a bezdáni is – a korábbiaknál nagyobb jogokat kapott: német nyelvű iskolákat nyithattak, újságaik jelentek meg, nyelvük egyenrangúvá vált, és sokan illegálisan jól jövedelmező németországi munkalehetőségekhez jutottak. A német nemzetiszocialista propaganda is akadálytalanul juthatott el a helyi németekhez, és nem is maradt hatástalan.

A második világháború során 1941-ben Bácskát ismét Magyarországhoz csatolták. A Jugoszlávia elleni hadműveletek Bezdánt csak annyiban érintették, hogy a visszavonuló jugoszláv haderő két közeli hidat felrobbantott. A magyar haderő 1941. április 12-én vonult be a községbe a helybeli lakosság üdvözlése kíséretében. Erre az időre a Bezdánban helyezett szláv nemzetiségű hivatalnokok jó része elmenekült a faluból, a szerb nemzetiségű lakosságot a helybeliek igyekeztek megvédeni az esetleges zaklatásoktól. A község előbb katonai közigazgatás alatt állt, majd augusztustól helyreállt a magyar polgári közigazgatás is. A községbe több tisztségviselő és közalkalmazott a trianoni Magyarországról érkezett. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a katonakorú fiatalok sorozása is. A község megosztottságát azonban a Magyarországhoz való

visszatérés sem szüntette meg. A Kulturbund nevét magyarországi mintára *Volksbundra* változtatta, és betagozódott annak katonás, hierarchizált rendszerébe. Tevékenységük a németeket is megosztotta: akik nem voltak tagjaik, azokat hamarosan „gyáva” (Feigling) németeknek vagy „feketéknek” nevezték, különösen, ha gyermekeik nem akartak bevonulni a német hadseregbe. Arra is sor került, hogy festékekkel jelölték meg a „feketék” házaikat, vagy betörték ablakaikat, ami ellen a magyar csendőrség érdemben nem léphetett fel.

Az 1944-es évvel kezdődő időszakban tragédiák egész sora érte Bezdán lakosságát, amelyekről a könyv már-már megdöbbentő tárgyilagossággal számol be. Ez elsőként a falu zsidóságát sújtotta (1944-ben mintegy 60 fő). A magyarországi zsidóellenes rendeletek – melyek a jegyzőkönyvek szerint megosztották Bezdán vezető rétegét – értelmében áprilistól júniusig három csoportban szállították el a bezdáni zsidókat a gyűjtőhelyekre, ahonnan hamarosan deportálták őket. A koncentrációs táborokat és az üldöztetéseket csak néhányan éltek túl, de egyikük sem telepedett vissza Bezdánba. (Teljességre törekvő listát is olvashatunk a falu zsidó áldozatairól.) A könyv néhány fontosabbnak ítélt helybeli zsidó polgár életútját külön is ismerteti.

A lakosság 15%-át alkotó németesség polkójárása a Vörös Hadsereg közeledtével kezdődött meg. A Volksbund németországi utasításra október 8-án arra szólította fel a helybeli németeket, hogy értékeiket lovaskocsikon mentve sürgősen hagyják el a községet Ausztria irányába. A bezdáni németek közül mintegy 6-700-an hagyták el a falut, akik kb. 180 épületet és 2600 hold szántóföldet hagytak hátra, hiszen már soha nem tértek vissza falujukba. (A legnagyobb ipa-

ri vállalkozások nagy része német tulajdonban volt, ami aztán a háború után gazdasági nehézségeket és tulajdonjogi vitákat is okozott.) A menekülőket útközben több tragédia is érte, míg december elején Ausztriába értek. A magyar érzelmű, vegyesházasságban élő és a „fekete” németek nagy része a faluban maradt. Október végén a magyar közhivatalnokok is elhagyták a községet, ahol a politikai helyzet igen zavarossá vált. A hatalmat hamarosan a helybeli délszlávokból és illegális kommunistákból álló népfelzabardító bizottság vette át.

A monográfia harmadik kötete döntő részben a délvidéki magyarokat és németeket ért, évekig tartó megtorló sorozat krónikáját tartalmazza. Itt a levéltári források mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a visszaemlékezések, hiszen a magyarokat ért etnikai tisztogatásoknak szinte nyoma sincs a levéltári anyagokban, de még – néhány általános megjegyzést leszámítva – a kor történetét feldolgozó jugoszláv történeti szakirodalomban sem. Az események egy része *Cseres Tibor*, *Matuska Márton* és mások munkássága révén magyar nyelven már ismertté vált; a szerzők részben az általuk ismert adatokat is pontosítják, illetve újabb megrázó részletekkel gazdagítják.

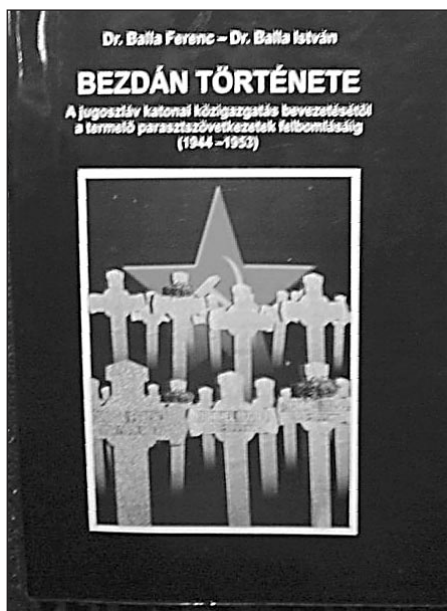
Bezdán 1944 őszén jugoszláv katonai közigazgatás alá került, miközben a község közvetlen közelében még heves harcok dúltak. Tito 1944. október 17-én kiadott parancsa különleges intézkedésekkel igyekezett „rendezni” a nemzetiségi kérdést: számos rendszabályt vezettek be németek és magyarok ellen, és lényegében törvényen kívül helyezte a két bűnösnek tekintett népcsoportot, amelyek ellen minden eszköz megengedett volt. Így a Tito-partizánok az egész Vajdaságban tömegesen végeztek ki vagy hurcoltak kényszermunkatáborokba magyarokat és németeket a 103 napig tartó katonai közigazgatás idején. Ezen események feldolgozása hosszú időn keresztül tabutéma volt a jugoszláviai történetírásban és közbeszédben, az okok feltárása, a felelősök és végrehajtók megnevezése pedig a mai napig sem történt meg. Az idézett szerb történeti forrás csak annyit ismer el, hogy „helyenként túlkapások történhettek” a vonatkozó időszakban.

1944. november 3. fekete nap volt Bezdán történetében. A könyv szemtanúk és túlélők visszaemlékezése, valamint az anyakönyvi bejegyzések segítségével nagy részletességgel igyekszik rekonstruálni annak a napnak a történetét, amikor a Bezdán délkeleti határában fekvő *Isterbác* településen a jelenlegi ismeretek szerint mintegy 100 bezdáni férfit lőttek agyon. Több helybeli lakost egy magánház kertjében öltek meg, míg néhány haláleset kö-

rülményeit máig sem sikerült tisztázni. A férfilakosság egy további részét a futballpályára vezényelték ki; kivégzésükre vélhetően csak azért nem került sor, mert azt egy – a helybeli népfelzabardító bizottság (szerb) tagja által értesített – szovjet katonatiszt megakadályozta. A vérontás áldozatait előbb tömegsírokba, majd 1945 márciusában a bezdáni Alsó-temetőben helyezték örök nyugalomra, 37 ismeretlen (valószínűleg valamelyik szomszédos községből Bezdánba hurcolt és meggyilkolt) személyt pedig ugyanott egy tömegsírba temettek. A következő napokban zajlott a batina-i ütközet, amelyben a 3. Ukrán Front 57. hadserege és jugoszláv partizánalakulatok vettek részt; ezek ellátásáról és elszállásolásáról a helybelieknek kellett gondoskodniuk. A dunai átkelés szempontjából fontos ütközetnek a két ellenséges oldalon legalább 5000 áldozata volt. A csata rövid leírása mellett méltatják annak jelentőségét is.

A magyarság és németesség kálváriája azonban ezzel még nem ért véget. Túl azon, hogy a katonaság Bezdánban való átvonulásakor ingó vagyonuk nagy részét elvesztették, 1944 novemberétől a német ajkú lakosságtól pedig kollektíve elvették minden vagyonát és állampolgárságát, majd decembertől kényszermunkatáborokba hurcolták őket, sokukat meg is ölték. 13 bezdáni német nemzetiségű lakost (egy kivételével fiatal nőt) a Szovjetunióba hurcoltak, ahol többen szénbányában, építkezéseken, fűrésztelepeken dolgoztak. Közülük négyen életüket vesztették az embertelen körülmények között. A túlélők csak 1950-ben (!) szabadultak, és Németországban telepedtek le.

1945-től helyreállt ugyan a jugoszláv polgári közigazgatás, ám a nehéz idők még sokáig nem értek véget. Miközben valamelyest enyhült a magyarokra nehezedő nyomás, az otthon maradt német nemzetiségű (vagy családnévű) polgárokat 1945 márciusától kezdték gyűjtőtáborokba vinni. A bezdáni németek a körtési (kruševljei), illetve a gákovai táborokba kerültek, amelyekben mintegy hétezer, illetve tizenhétezer (!) embert tartottak fogva. Hiányos élelmezésük, szűkös elhelyezésük miatt sok járvány tizedelte meg soraikat, az áldozatok pontos számát ma sem lehet tudni. Ráadásul sok olyan német embert is elhurcoltak, akik kifejezetten szembenálltak a Volksbunddal és a nemzetiszocialista propagandával, és magyar érzelműnek mutatkoztak, amiért már korábban német részről is támadásoknak voltak kitéve. Sokszor megalázó módon kellett igazolniuk, hogy nem tartoztak „a fasiszták” közé, bár ez utóbbi minősítés kiérdemeléséhez annyi is elég volt, hogy az 1941-es – egyébként több oldalról manipulált – népszámláláson német nemzetiségűnek vallották

magukat. Az internálótáborok egészen 1948-ig működtek, lakóik (illetve a korábban elmenekült németek) házaik ezalatt délszláv telepések között osztották szét. Bezdánba a szerzők számításai szerint mintegy 1000 személy érkezett Jugoszlávia különböző részeiből, bár a végleg letelepedők száma 605 fő volt. A túlélő németek nagy része a táborok feloszlása után Nyugat-Németországba távozott.

A monográfia harmadik kötete beszámol még a kisebbségi magyarság háború utáni újrakezdésének nehézségeiről az új, kommunista Jugoszlávia keretei között. Kiderül, hogy a háború utáni népszámlásokon már senki sem vallotta magát német nemzetiségűnek, és az is, hogy az etnikai arányok is jelentősen módosultak: bár a magyarság még mindig abszolút többséget képezett a községben, a lakosságnak mintegy ötödét az államalkotó nemzetek tagjai jelentették. A falut egyébként a háborút követően nemcsak németek, hanem magyarok is elhagyták; többen Magyarországra települtek át. Az átmenet időszaka minden tekintetben válságos időszak volt: a magyarság sokáig bizonytalanságban élt, a plébános jelentése szerint romlottak az erkölcsi állapotok, majd az évtized végére a tulajdonviszonyok is gyökeresen megváltoztak. Ám ennek ellenére újjáéledt a magyar nyelvű kulturális élet (nőszervezet, tűzoltó-egyesület, színjátszóköör, stb), bár a politika egyre inkább igyekezett beleszólni az előadások szellemiségébe. A könyv 1953-ban, az erőszakkal létrehozott termelő parasztszervezetek át-szervezésével zárul, amely ezeknek a felbomláshoz vezetett, ám ennek részleteit a könyv már nem ismerteti.

A monográfia két kötete azonban az említetteknel sokkal többről is szól. Megtudjuk belőle a közösséget foglalkoztató belső vitákat, az előfordult bűneseteket, a községben fontos szerepet játszó személyek tömör élet-történetét, és számos olyan termelési adatot, amelyekkel átfogó képet kaphatunk Bezdán közel fél évszázados történetéről. A mindvégig tárgyilagos hangnemben megírt munka egyedül utószavában tartalmaz értéktételeket és szerzői véleményt: a vérengzésekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a vajdasági magyarokat máig fájó sebként égető 1944-es megtorlás különösen azért volt súlyos és érthetetlen, mert a háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság utóbb egyetlen magyar nemzetiségű polgárt sem nyilvánított háborús bűnössé. (A megtorlás dokumentumai – ha vannak egyáltalán ilyenek –, amelyek számos ma is nyitott kérdésre választ adhatnának, hozzáférhetetlenek.) Csak a könyv végén adnak hangot a szerzők kételyeiknek az általuk ismertett egyes dokumentumok hitelességével kapcsolatban, ez talán a vonatkozó részeknél szerencsésebb lett volna. A munka végkövetkeztetése nem túl biztató: a bezdáni német közösség megszűnt létezni, a magyarságnak a gazdasági ereje pedig jelentősen meggyengült, miközben a délszlávok megerősödtek. Ebben a szerzők szerint az játszotta a legnagyobb szerepet, hogy a tulajdonviszonyok a magyarság számára önmagában is súlyos következményekkel járó megváltoztatása mellett a magyarság nem kapott egyenlő feltételeket a sikeres gazdasági újrakezdéshez, amely kulturális örökségének megőrzésében segíthette volna. Mert volt ugyan magyar tannyelvű oktatás, léte-

zett magyar nyelvű sajtó, bizonyos magyar hagyományok is tovább éltek, ám a szerzők mégis úgy érzik, hogy a bezdáni (és általában a vajdasági) magyar nemzetiségi tudat elcsökevényesedése és a magyar kultúra el-sorvadása kezdődött meg ezután.

Ha ez így van, annál inkább értékes a munkájuk, hiszen a múltnak olyan szeletéről tudósít, amely egyszer és mindenkorra véget ért. A könyv szerkesztésekor talán szerencsésebb lett volna a szigorúan kronologikus szerkesztés helyett egy kissé tematikusabb megközelítés, mert így a fajsúlyos kérdéseket gyakran lényegtelen részletkérdésekre vonatkozó adatok követik, ráadásul néhány információ többször is előfordul (nyilván több ezekre vonatkozó forrást találtak, de ezeket szerencsésebb lett volna együtt tárgyalni). Valószínűleg lehetett volna Bezdán történetéről jobb könyvet is írni, ám a munka alaposágához nem férhet kétség. És ami nagy szó a régen is, ma is rengeteg feszültséggel terhelt magyar-szerb viszonyban, a szerzőket egyáltalán nem lehet elfogultsággal vádolni; még akkor sem, amikor szörnyű tragédiákról, megrázó egyéni és közösségi sorsokról lehet olvasni. Sokat beszélünk manapság a nemzetiségi toleranciáról: a Balla testvérek könyve ebben az irányban is nagyon jó szolgálatot tett.

(Dr. Balla Ferenc: *Bezdán története az I. világháború kezdetétől 1944. október 25-ig*. Logos, Tóthfalu, 2001. 360 p. és Dr. Balla Ferenc - Dr. Balla István: *Bezdán története a jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésétől a termelő parasztszervezetek felbomlásáig*. Logos, Tóthfalu, 2001. 512 p.)

Dr. Mayer János

Szagrális helyek Baja környékén

A feketi Mária-kápolna

A Dusnokról északkeletre tartó régi miskei földút mellett, a Vajastól délre a Feket elnevezésű határrész mesterséges dombján épült Mária-kápolna (egyes térképeken Kálvária-kápolna) és környezete, vagy a helybeliek szóhasználatában egyszerűen csak Kápolna, évszázadok óta a környék nagy hagyományú szagrális helye. Mellette a dusnokiak emlékezete csodák színhelyeként őrizte meg a terep mélyedésében megbúvó Marijin viric tavacs-kát, a hajdani Mária-fok maradványát, amely egykor kapcsolatban állt a Vajassal. Az ettől kissé északra fekvő magasabb göröndön álló középkori Feket falu templomának romjai a XVIII. században még megvoltak. Helyét és környezetét Crkvicá-

A Dusnoktól északkeletre fekvő kápolna az I. világháború utáni térképen

A kegyhely napjainkban (Kistamás István plébános felvételei)

nak (magyarul templomocska, templomhely) nevezik a dusnokiak.

A falu vezetői Pesty Frigyes kérdéseire az 1864-es Helynévtárhoz a Mária-fokról a következőket válaszolták: „... a' hagyományos vak hiedelem azt regéli, hogy a' Szűzmáriát az öregek látták volna ezen fokban éjjel fürödni, s a' tőle nem messze állott fűzfa alatt fésülnödni”. A dusnokiak emlékezete számos történetet őrzött meg a kápolna környezetének csodáiról, amelyek mindegyike Szűz Máriával kapcsolatos, de a részleteket számos különbözőség jellemzi. Az egyik fő változat szerint az egykor a kápolna helyén álló fűzfánál látták Szűz Máriát az arra járók (a fára később Mária-képet helyeztek), míg más mondákban Marijin virichez kötődik megjelenése. Mindenesetre a középkortól egyre többen jöttek ide imádkozni nemcsak Dusnokról, hanem a környező községekből és szállásokból, s a hely fokozatosan szakrális helyé vált.

A Mária-kápolna építésének ideje a ma élők emlékezetének homályába vész, de a dusnoki plébánia fennmaradt iratai megőrizték az építés dátumát. Samanovics István dusnoki plébános 1855 tavaszán levélben kérte Kunszt József kalocsai érsek hozzájárulását a kápolnaépítéshez. Terjedelmes levelében a plébános ügyesen érvelt, nem a csodákat helyezte előtérbe, hanem a kialakult hagyományokra, a hitélet

magasabb szintre történő emelésének lehetőségére hivatkozott. A lakosság nevében a falu előljárói nyilatkozatukban vállalták a hely fenntartását: ez a XXI. század elején sincs másképp, a helybeliek végzik most is a gondozást. A kedvező körülményeknek köszönhetően az engedély gyorsan megérkezett, amelynek birtokában a dusnokiak

összefogásával felépült kápolnát 1855. július 2-án, Sarlós Boldogasszony ünnepén szentelte Benedek Elek miskei plébános, alesperes. A kápolnában elhelyezett Sarlós Boldogasszonyt ábrázoló olajfestményt Flakovits András laki plébános készítette.

A kápolna mellett álló 1811 évszámmal vésett fakeresztről, amelyre korábban Má-

A kápolna bal oldalán Sarlós Boldogasszony képe

ria-képet erősítettek, Horváth Ignác dusnoki plébános azt jelentette Kalocsára 1889 tavaszán, hogy a „Mária kápolnánál lévő kereszt kidőlt.” Pótlása a Mária-kápolna alapítvány pénzén történt meg, még ugyanabban az évben vaskeresztet állítottak.

A helyet már jóval a kápolna megépülte előtt felkeresték a gyógyulásért imádkozók és a lelki vigasztalás után vágyakozók, de a csupán arra járók is kifejezték tiszteletüket. A Mária-kápolna elkészülte után előző lehetőségeken kívül búcsújáró jellegű processziós kivonulásokkal is látogatták a kegyhelyet. A Mária-kápolnához indulók a templomban gyülekeztek, majd közös imádkozás után a gyakran 200-nál is több hívó a keresztet és a zászlókat követve útnak indult. A processzió résztvevői megérkezve először a kereszt előtt álltak meg, majd a kápolnát megkerülve az elsők beléptek a kicsiny kápolnába, míg a többiek előtte térdeltek le imádkozni. Az addigi közös programot egyéniek követték: egyesek tovább imádkoztak, énekeltek; mások megpihentek, beszélgettek; a többség Marijin viric vízával megmosta arcát, kezét és lábát. Az itteni víznek gyógyító erőt tulajdonítottak, a köztudatban ma is elevenen élnek az elmúlt idők csodás gyógyulásai. Ezért mindenki igyekezett fájós, beteg testrészt megmosni, sőt vittek vizet a faluba azoknak, akik nem tudtak kijönni. Visszafelé induláskor a processzió előbb elbúcsúzott Sarlós Boldogasszony képétől, majd a keresztől, végül útnak indultak. Hazaérkezve a templomi közös imádság és hálaadás jelentette a búcsújárás végét. A kápolnának nagypéntek és Kisboldogasszony napja között, meghatározott alkalmakkor, a kápolna gondozói által biztosított nyitva tartása volt. Ezek között néprajzi szempontból különösen érdekes a nagypéntek hajnali, egészséget biztosító mosdás a Marijin viric vízében (a faluban, a Vajas partján is mosakodtak).

A XX. század közepétől a processziós kivonulások egyre inkább háttérbe szorultak, a hely egyéni felkeresése került előtérbe. A gondozók a kápolnát napjainkban tavasz, illetve őszi között minden hónap első vasárnapján és a Mária ünnepeken nyitják ki. Ők tartják rendben a helyet: ápolják a virágokat, nyírják a fűvet, évente meszelnek stb. Rendszeres jelenlétük dacára az 1990-es évek elején feltörték a kápolnát, elvitték a Sarlós Boldogasszony-képet, a fa Mária-szobrot és több gyertyatartót. A hívek adományából a hiányokat sikerült pótolni, a legértékesebb tárgyakat azonban ma már nem hagyják kint a gondozók. Az új Sarlós Boldogasszony-képet a Dusnokon élő Frank Nándor népművész festette.

Pillanatkép a zarándoklatból

Fiatalkok egy csoportja

Bizakodásra ad okot, hogy újjáéledőben van a Mária-kápolna iránt az érdeklődés. Bár a mostani látogatók zöme az idősebbek közül kerül ki, akik kerékpárral, lovaskocsival, száraz út esetén autóval érkeznek, azonban mellettük alkalmanként cserkészek jönnek lelki vezetőjükkel, tehát megjelent az ifjúság. A rendszerváltás után, a környező szántóföldek tulajdonosváltozásai közben sikerült megőrizni a keresztet, a Mária-kápolnát és a Marijin viricet magában foglaló terület egységét. Vannak áldozatkész dusnokiak, akik vál-

laják a hely gondozását és felügyeletét. A millennium évében került felújításra a zarándoklat jellegű évente szervezett búcsújárás. A biztató jelek mellett ugyanakkor vannak megoldásra váró feladatok: célszerű lenne javítani az ide vezető út minőségén és vonalvezetésén, jó lenne parkosítani. Az elképzelések megvalósulása esetén a Mária-kápolna olyan szakrális helyé válhat, ahol a dusnokiak megtekinthetik múltjuk örökségének egy szeletét, és minden látogató lelkiekben megnyugvást találhat.

Dr. Nebojszki László

Esnagy József versei

ISTEN UTÁN EMBERKÉNT

Okosnak lenni nem olyan nehéz,
Csak el kel tűnnöd a világból
S fölbukkannod néhány évtized,
Néhány évszázad után a jövőben
Apró batyuvál a hátadon,
Amelyben becsomagoltad
Lehelet-könnyű szívedet
És a korból elvadult szeretet
Néhány fájdalmas gondolatát,
Amely száz- és százezer
Önös érdek miatt
Meghallgatásra soha nem talált.
Csak elválni ne volna olyan nehéz
Tértől és időtől: a torokba szorult
Szavaktól, mondatoktól,
A meddőhányóvá tornyosult,
Aggódo gondolatoktól –
Okosnak lenni nem olyan nehéz,
Csak fölbukkanni
Isten után emberként
Néhány évtized,
Néhány évszázad után a földön,
Csak az nehéz.

NAGY LÁSZLÓ MEGIDÉZÉSE

Csontod fehéren izzik a földben.
Húsod foszlik s inad megroggyan.
Arcodról eltűnik minden mosoly.
Húzódsz a mélybe, mint a giliszta.

Szerszámmal megpakolt batyuvál hátadon,
Férfikönnyel hazafelé indulsz.
Kövek hullnak rád vaksötéten,
S leülsz a fűbe, nem tudni miért.

Tüzes csikó kamaszodó tested,
Mintha nem volna diófakoporsó gyászod.
Szelid szemmel nézel tavasz-vetésre,
És élni kezdesz, mint öröm a szájon.

Toporgó állatok taposnak,
Míg az arcod világít hófehéren.
Válladra madarak ülnek és zord havak;
Fehér tüzek a lobogó csendben.

Valamit elvittél magaddal.
Valami hiányzik általad.
Valami örökre eltűnt,
Nélküled nincs.

TALÁN SZERETNEK ENGEM

Talán szeretnek engem
az emberek, hiszen
köszönnek, szólnak hozzám,
kezet szorítanak velem,
kérdenek ezt-azt a hétköznapokról,
míg én zuhogó esőcseppek
kopott tükrében
bámulom az arcukat,
ahogy sietve átkelnek
a város lucskos útjain,
egykedvűen orrukhoz igazítva
a turbékoló galambok
fölröppenő illatát.
Talán szeretnek engem az emberek,
mert esténként, tiszta szívvel,
velük együtt figyelem
a mélyülő éjszakát.
Figyelem a fényesedő csillagok
őszülő bánatát:
a tétova léptű szabadság
önfeledt reményeit.

Könyvismertetés

Hogyan autózzunk az USA-ban?

Általánosságban is érvényes az, hogy ha idegen – pláne, ha távoli, egzotikus – országokban kívánunk autózni, akkor nézzünk utána az ott érvényes közlekedési szabályoknak, és – ami legalább ilyen fontos – az ottani szokásoknak! Az Egyesült Államokba utazóknak Járai Zoltán szolgál hasznos tanácsokkal.

A könyv bajai szerzője közlekedési mérnök. Kisebbségi megszakításokkal öt évet töltött Washingtonban, ahol megszerezte amerikai gépjárművezetői engedélyét is. Pontosabban meg kellett szereznie az illetékes állam jogosítványát, mert a turista egy évig, a munkavállaló mindössze 30 napig használhatja a sajátját.

Az USA 50 állama gyakorlatilag 50 KRESZ-szel rendelkezik. Kirívó különbségek nincsenek, néhány figyelemre méltó eltérés mégis akad. Földrajzi helyzetéből, történelmi múltjából adódóan Virginia jogrendszere talán a legrégebbi és a legátgondoltabb – és mivel itt szerezte meg a szerző amerikai gépjárművezetői engedé-

lyét –, ezért könyvének megírásához az ebben az államban kiadott hivatalos kézikönyvet vette alapul.

Mi okozhat meglepetést a tengeren túli közlekedésben? A legszembeütőbb például az, hogy főleg szöveges kiírásokat láthatunk a táblákon, Európához viszonyítva elenyésző a közlekedési jelek száma. Minimális angol szókinccs nélkül tehát lehetetlen eligazodni! Azok a jelek, amelyeket viszont mégiscsak használnak, számunkra ismertek, megértésük nem okoz nehézséget. Forgalomszervezési szempontból alapvető különbségként jelentkezik az, hogy az autópályákon mindkét oldalon (tehát a legbelső sávból is!) történhet be- és kihajtás. Ezt azonban kellő számban elhelyezett tábla, már-már túlbiztosított információszolgálat segíti.

A közlekedő amerikai állampolgárokra általában türelmesség és a nagyfokú tolerancia jellemző, ami minden bizonnyal a nyugodtabb életvitellel magyarázható. A rendőrök segítségére is bátran számítha-

tunk addig, amíg szabályosan viselkedünk, de azt az alapszabályt sohasem szabad elfelejteni, hogy addig ki ne szálljunk az autóból, amíg meg nem engedik!

A szerző a közlekedési szabályok részletes ismertetését további jól hasznosítható észrevételek sorával egészítette ki a mindennapi életre vonatkozóan is. A könyv nem csak az USA-ba utazók számára lehet érdekes, hanem azoknak is, akik egyszerűen az autózás iránt érdeklődnek. Én például a csúcsára állított rombusz – nálunk egyáltalán nem használt közlekedési jel – hazai bevezetését két szempontból is jótékony hatásúnak érezném. Egyrészt oldhatná a nagyvárosainkban tapasztalható közlekedési stresszt, másrészt pedig a magán és hivatali (állami) személygépkocsik jobb kihasználását is elősegíthetné – a fenntartható fejlődés jegyében.

A kötet kikölcsönözhető a városi könyvtárból, illetve beszerezhető az Aréna Zene-szalomban.

Schmidt Antal

Jenei László műhelyében jártam

„Legyetek elnézőek, ha minket összemértek (azokkal, akik ápolják és folytatják a rendet). Mi a kalandot kergetjük mindenfelé.” – Ez az Apollinaire-i gondolat járt a fejemben, amikor Jenei László legfrissebb munkáit láttam. Ismeretlen ismerősként néznek vissza ránk legújabb képei.

Jenei László azok közé a művészek közé tartozik, akik fiatalon, hamar rátaláltak arra az útra, amin haladva a tétovázás látszatát elkerülve, határozottan valósítják meg elképzeléseiket. Ezeket az elképzeléseket, kísérleteket egy tudós szorgalmával és igyekezetével vizsgálja, kutatja, boncolgatja, csak azzal a különbséggel, hogy nem nyelvi, hanem rajzeszközzel tárja elének eredményeit.

A formai megoldásokban és a tematikában ahogy a múltban, úgy ma sem a sokféleségre, inkább egy-egy téma jó gazda módjára való körüljárására, egy-egy probléma teljességre törekvő megoldására tesz kísérletet. A bajai közönség jobbra úgy ismeri Jenei Lászlót, mint a színek dicsérőjét, a mozgás, a dinamika ábrázolásának varázslóját, örök kutatóját. S mindez az első rátekintésre igaz is, hiszen vegyes technikával készült színpompás képei mindig ünnepet jelentenek a szemnek. Ezek a mű-

vek mindig humánumtisztelők, az emberi világ értékeit keresők és az ember gondolkodásának, fantáziájának, összetett lelkivilágának dicsőítői.

És mindennek szakmai alapja a rajztudás. Az a tény, hogy Jenei László pályáját a háttérben végigkísérik rajzai, s hogy kedve a grafikához éppen az utóbbi években lobbant nagyobb, arra vall, hogy alkotói vérmérséklete igényli időnként ezt a kifejeződést is, olyan igazul, ahogyan a beszéddel élő ember olykor önfeledten énekelni kezd, s kedélyéből felszabadulnak rejtett dallamok is. Megérezte képeiben az éneklés örömét, valójában ugyanazt, amit a vonalban a rajz gráciájának nevezünk. (Esetében ez az erőlködésmentes, „egyvonalas, egyvonalú” könnyed rajz.)

Rajzai, festményei nem leírások, hanem a látványban vele együtt részt vevő drámai cselekvések. A vizuális dramatizálásnak ez a fajtája ragozott vonalat igényel. Vagyis az ábrázoltat úgy ragozza, mintha főnév lenne, és úgy csináltat vele valamit, mintha egy ige éppen gyötörné.

Egy alkotásban bármilyen „firkálás” történik is, annak mindig célja van – az ő képeinek leginkább csak oka. Alkotásaiban én magam azt látom, Jenei szubjektív élménye a műveiről, hogy azoknak csak oka van. Informálni szeretne, keseregni szeretne, meg szeretné mondani egy nőnek, hogy gyönyörű, vagy megmutatni mindenkinek a mozdulatot, a mozgás életszerű ábrázolását: azt, hogy a két dimenzióban könnyen elfonnyadó látványban hogyan tudjuk megtartani a háromdimenziós élmények elevenségét.

Jenei táblaképeiről általában sokkal többet beszélünk, mint rajziról, grafikáiról. Vegyes technikával készült sorozataiban a vizet, a folyót, a fürdőzőket mindig új szí-

nű pillanatban törekszik megörökíteni: a kerékpárosok, a lovak mozgását, a dinamika ábrázolását újra és újra kutatva, a tökéletességre vágyva igyekszik ábrázolni.

Az emberközpontú rajzolás, amit Jenei csinál, tulajdonképpen egyfajta megfelelője Ady sóvárgásának: „De, ajaj nem tudok így maradni, Szeretném magam megmutatni, Hogy látva lássanak.” A látva láttatásnak a formája nála valóban a látás területén történik.

A rajztevékenység lényeges dolog a grafikában. Rajz nélkül nincs grafika. Sok grafikus mégsem rajzol szívesen, inkább a faktúrával játszadozik, egy ösztönös véletlenszerűségből próbál tudatosan alkotást létrehozni. Jenei Lászlónál az állandó rajzolás a tudatos.

Nagyon komolyan veszi a rajzolást, a művészetet, és talán ezért érzi gyakran, hogy sok mindent újra s újra kell csinálnia, újra és újra kell kezdenie.

A vonal, egy vonal karakterére épülő alkotásaiban a technikai egyszerűség, a szükséztől elvárt előadásmód és az érzelmi koncentráció sajátos egysége a Jenei nyelvezet titka. Műveiben a kompozíciós egység elsősorban vizuális határookra épül. A kompozíció a stílus régiójába emelve szabadnak, természetesnek és közvetlennek hat.

Vonalai szabadon futnak a papíron, s ez olykor már-már nem is felszabadulás, hanem csapongás, mintha rajzolójuk nem gyakorolná, vagy nem tudná gyakorolni fegyelműző szigorát felettük.

Munkáinak egymásutánosságát érzéseinek, gondolatainak, alkotói magatartásának őszinte tisztasága fűzi össze következetes életművé. Nem tartozik azok közé, akik folytonos tagadással, sokszor önmagukkal meghasonulva, állandó újítással (vagy annak látszatával) igyekeznek megőrizni a korszerűség illúzióját. Ennek ellenére a szerves fejlődést az biztosítja Jeneinél, hogy nem fordul el sohasem a korábbi művek jellemzőitől, hanem tovább viszi az ott tapasztaltakat, új jellegzetességekkel színesítve.

Jenei László olyan egyéniség, olyan erőteljes, sajátos karaktert képviselő alakja a bajai képzőművészetnek, aki látszatra mindent kibír, de munkásságának mindig újbóli kibontakozásához az érdeklődők óvó szeretetére is szüksége van.

Kovács Zita

Védendő védtelenek: a gyászlepke

Márciustól május végéig láthatjuk a színeiben megfakult, rajzolatában általában kissé sérült egynemzedékes *gyászlepke* (*Nymphalis antiopa*) áttelelt példányait. Bársonyosan vörösbarna szárnyainak széles szegélye szemcsézetten világossárga (utóbbi teletéskor kissé kifehéredik), a két szín találkozási vonala mellett feketébe ágyazottan kék vagy lilás foltosor látható. Mind a négy szárnyának külső szegélyén látható egy fogszerű kiugrás. Elülső szárnyainak hosszúsága 2,8-3,9 centiméter, így Európa egyik legnagyobb, más fajjal össze nem téveszthető nappali lepkéje. A fészkekből júniusban kikelő fekete színű és rozsdavörösen foltozott hátú hernyók társasan élnek a nyír-, a szil-, a nyár- és a fűzfákon. A bebábozódást követő átalakulás után már július végétől megfigyelhető az új nemzedék, amelynek repülési ideje a következő év májusáig tart. Érdekes, hogy a frissen kikelt példányok nyár végén és ősszel sokkal ritkábban láthatók, mint tavasszal az áttelelték.

A tarkalepkék családjába tartozó és Földünk északi féltekéjén elterjedt gyászlepke Európa nagy részén 2000 méter magasságig megtalálható, de az utóbbi évtizedekben eléggé megritkult. Skandináviában és a Brit-szigeteken a hűvös és nedves időjárás miatt tartósan nem tud megtelepedni, hiányzik Görögországból, a Földközi-tenger szigeteiről és Dél-Spanyolországból. A gyászlepke ritkasága miatt igen nehezen figyelhető meg, és Baja környéki előfordulásáról kevés adattal rendelkezünk. Több megfigyelés kötődik a Pandúr-szigethez: néhány alkalommal került szem elé az Alsó-Pandúr nyiladékeinak agyagos-homokos talaján pihenő-szívogató lepke, amely a veszély legkisebb vélt jelére felrepült, majd eltűnt a környező fűzfák koronájában. Elmúlt év áprilisának végén sikerült egy valószínűleg nőstény gyászlepkét (az ivarok hasonlóak, de a nőstények nagyobbak) Felső-Pandúr nyári gátjának déli részén lefényképezni. Előzőek mellett

Áttelelt gyászlepke az ártéren

megfigyelésre került 2004. április elején a Baja melletti Jankói-szőlőktől nyugatra fekvő fenyőerdős rész földútján, itt is készült fénykép. Valószínűsíthető, hogy városunk körül helyenként fellelhető, azonban a gyászlepkék ingadozó, de jellemzően alacsony száma jelentős mértékben nehezíti állományainak feltérképezését.

Mivel a lepke igen jó repülő, tipikus élőhelyeitől távol is megjelenhet. Kedveli az erdők fái között lévő napsütéses tisztásokat, az erdők szélét és a nyiladékokat, amely helyeken a magasabb ágvegeken, a talajon vagy a fa törzsén szárnyait lassan mozgatva ül. Utóbbi helyen szívesen szívogatja a fák kicsorgó nedvét, míg a talajon rászáll a nedves foltokra és a lehullott gyümölcsökre. Virágon ritkán látható, repülése csapongó.

Az ilyen imágóként telelő fajokat megzavarhatják az olyan tavaszias felmelegedések, amelyeket erős lehűlés követ. Idén, a januárban tapasztalt felmelegedéssel előcsalt lepkék egy része a február eleji erős lehűlés során nem tudott visszamenni telelőhelyére és elpusztult. Az eredmény a telelés sikerességében mérhető, hiszen tavasszal kevesebb lesz a szaporodóképes lepke, az az állomány további fogatkozásához vezethet.

Védett, természetvédelmi értéke 50000 forint.

Dr. Nebojszki László

Rapcsányi László kitüntetése

A Magyar Újságírók Országos Szövetsége Rapcsányi László szerkesztő-riportert Aranytoll díjban részesítette. Városunk díszpolgára az életműdíjként odaítélt

kitüntetést március 15-én, a magyar sajtó napján vette át Eötvös Páltól, a MÚOSZ elnökétől, és a díjbizottságot vezető Szepcsi Györgytől. Gratulálunk!

Az Ad Libitum Kórus sikere

A Pethőné Kővári Andrea által vezetett együttes 1998-ban nyerte el a hangversenykórus minősítést. Azóta – itthon és külföldön is – sok-sok fellépésen bizonyította kvalitásait. Az Ad Libitum március 19-én – a feljebb lépés reményében – ismét minősítő hangversenyt rendezett. Az Eötvös József Főiskola Gyakorló Iskolája sportcsarnokában megtartott nagyszerű műsor után a Magyar Kórusok és Zenekarok Szövetsége (KÓTA) által felkért bíráló bizottság elnöke, Zámbo István Liszt-díjas karnagy értékelte a kórus produkcióját, és a zsűri egyhangú döntése alapján két szinttel magasabbra, a versenykategória *ars maior* fokozatába sorolta be az énekkart.

Biztosak lehetünk benne, hogy a kórus a jövőben is sok szép élménnyel ajándékozza meg közönségét.

B. L.

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISBN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, Bánáti Tibor,
dr. Dániel József, Jász Anikó,
Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László, Schmidt Antal

Tervező szerkesztő:
Banga Szabolcs

Lapalapító és kiadó:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Oltvány Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Fenntartó:
Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Kereskedelmi Bank Rt.
Bajai Fiókja 11732033
Bajai Honpolgár Alapítvány 20030119

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.

Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**